

Biuletyn

KWARTALNY

**RADOMSKIEGO
TOWARZYSTWA
NAUKOWEGO**

JAN JAGUSIAK

MIGRACJE W PROCESACH URBANIZACJI RADOMIA

tom IV

■

Radom 1967

■

zeszyt 3

**BIULETYN KWARTALNY
RADOMSKIEGO
TOWARZYSTWA
NAUKOWEGO**

JAN JAGUSIAK

Migracje w procesach urbanizacji Radomia

KOMITET REDAKCYJNY

Przewodniczący
Dr STEFAN WITKOWSKI

Członkowie

Mgr Aleksander Czaplicki, mgr Maria Gajewiczowa, dr Witold Hański,
mgr Helena Kisiel, mgr Longin Raszewski, mgr Leon Skowroński,
mgr inż. Teodor Zieliński

Konsultant

Prof. dr JAN PAZDUR

SPIS TREŚCI:

JAN JAGUSIAK: Migracje w procesach urbanizacji Radomia z przedmową
prof. dr Marii Dobrowolskiej i wprowadzeniem dr Jadwigi Herma

JAN JAGUSIAK

MIGRACJE W PROCESACH URBANIZACJI RADOMIA.

Wydawca: RADOMSKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE

PRZEDMOWA

Stulium mgr Jana Jagusiaka, nauczyciela z Pabianic, pt. „Migracje w procesach urbanizacji Radomia” należy do zespołu prac magisterskich prowadzonych na kilku seminariach w Katedrze Geografii Ekonomicznej WSP w Krakowie, pod moim kierunkiem od 1954 roku. Celem tych prac było zbadanie wielkich przemian ekonomicznych, społeczno-demograficznych i osadniczych przebiegających w Polsce po II wojnie.

Podejmując te badania wychodziłam z założenia, że nauczyciel geografii winien poznać przede wszystkim procesy zachodzące w jego własnym środowisku, jeżeli ma wprowadzić dobrze młodzież w ich zrozumienie i zachęcić ją w przyszłości do twórczej pracy społecznej.

Ponad dwieście studiów magisterskich - w tym około sto wykonanych przez nauczycieli, słuchaczy Studium dla Pracujących, mieszkających w różnych częściach Polski, stanowi poważny wkład do poznania geograficzno-ekonomicznych zagadnień naszego kraju. Studia te publikowane tylko w części w wydawnictwach regionalnych - Instytucie Śląskim w Opolu, Przeglądzie Zachodnim, wydawnictwach Wojewódzkich Rad Naukowo-Ekonomicznych w Opolu i in., Powiatowego Frontu Jedności Narodowej w Jasle i Chrzanowie, w Roczniku Ziemi Nowosądeckiej, ponadto w Roczniku Naukowo-Dydaktycznym WSP w Krakowie stanowią piękny dowód zapалу i wytrwałej pracy naszych studentów stacjonarnych i zaccznych - polskich nauczycieli geografii.

W badaniach tych spotykaliśmy się zawsze z wielkim zrozumieniem i życzliwością wszystkich władz centralnych i terenowych. Szczególną pomoc w studiach magisterskich okazywali nam kierownicy i pracownicy Komisji Planowania Gospodarczego oraz Rad Narodowych nauczyciele i działacze społeczni. Pragnę na tym miejscu podziękować gorąco tym niezliczonym informatorom, którzy wraz z nami przyczyniają się do szerzenia wiedzy o Polsce i jej twórczych osiągnięciach i wraz z nami podejmują wysiłek, by szkole polskiej zapewnić dobrych nauczycieli.

Oddając do druku pracę mgra Jana Jagusiaka wyrażam Mu moje szczere uznanie i radość z dokonanego dzieła i życzę Mu dalszych owocnych wyników w pracy naukowej i dydaktyczno-wychowawczej.

Składam równocześnie wyrazy mojej głębokiej wdzięczności Radomskiemu Towarzystwu Naukowemu na ręce dra Stefana Witkowskiego, Prezesa Zarządu za piękną inicjatywę wydania pracy młodego nauczyciela o procesach urbanizacyjnych Radomia.

Dziękuję również serdecznie dr Jadwidze Hermie, adiunktowi Katedry Geografii Ekonomicznej WSP w Krakowie, za duży, piękny trud włożony w prowadzenie seminarium oraz za tak owocne pokierowanie pracą magisterską Jana Jagusiaka.

Prof.dr Maria Dobrowolska
Kierownik Katedry Geografii
Ekonomicznej Wyższej Szkoły
Pedagogicznej w Krakowie

Kraków, dnia 30.IX.1967 r.

WPROWADZENIE

Masowe migracje do miast związane z industrializacją oraz silnym rozwojem miejskich rynków zatrudnienia i inwestycji mieszkaniowych są typową cechą współczesnych procesów urbanizacji. Ruchy te rozpatrywane są najczęściej od strony rozmiarów i kierunków, przyczyn i skutków, struktury demograficznej i społeczno-zawodowej ludności wędrującej oraz selekcji zachodzącej w procesach migracji. W odnośnych studiach wykorzystywane są przeważnie materiały statystyki masowej pochodzące ze spisów powszechnych ludności, rejestracji i sprawozdawczości statystycznej oraz specjalnych, cząstkowych badań reprezentacyjnych. Problemy migracji siły roboczej, która jest wiodącym elementem wędrowek ludności wykazują pewien niedosyt w badaniach. Wiążą się to z niedostatecznym stanem bazy źródłowej i wielką czasochłonnością badań, których efekty są zazwyczaj niewspółmierne do wysiłku.

Badania mgr Jana Jagusiaka podjęte na Seminarium Studium dla Pracujących w Katedrze Geografii Ekonomicznej WSP w Krakowie w latach 1964/65 i 1965/66 równoległe z badaniami nad migracją do Konina, Lubina, Puław, Bełchatowa zmierzały do poznania roli migracji w urbanizacji miast położonych w terenach uprzemysłowianych ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia siły roboczej w tych procesach.

Omawiane badania wychodziły z założeń, że elementem wiodącym w procesach imigracji jest siła robocza, a u podstaw mechanizmu napływu ludności do miast leży popyt na pracowników jako wynik działalności inwestycyjnej i polityki zatrudnienia.

W związku z tą koncepcją badań, problematyka pracy mgr Jana Jagusiaka obejmuje analizę: a/ rozmiarów imigracji w porównaniu z pozostałymi czynnikami rozwoju ludności Radomia, b/ znaczenia siły roboczej oraz imigracji towarzyszącej w procesach napływu ludności, c/ tempa napływu w powiązaniu z rozwojem budownictwa mieszkaniowego i przyrostem miejsc pracy, d/ szlaków wędrowek czynnych zawodowo imigrantów niewykwalifikowanych, wykwalifikowanych, inteligencji oraz kadry inżynieryjno-technicznej przeniesionej służbowo i motywów oraz przyczyn ich imigracji do Radomia, e/ podstawowych cech struktury demograficznej /płci, wieku, stanu cywilnego i rodzinnego/ i społeczno-zawodowej /wykształcenia, aktywności zawodowej, zawodu obiektywnego i subiektywnego/ imigrantów w powiązaniu z ich pochodzeniem z miast i ze wsi oraz z poszczególnych regionów, f/ czynników stabilizacyjnych imigrantów w środowisku miejskim Radomia.

Rozległość tej problematyki, jak również poważne rozmiary imigracji do stutysięcznego Radomia, przy braku odpowiedniej pełnej dokumentacji źródłowej, narzuciły określony tok postępowania badawczego. Polegało ono na zaznajomieniu się z dotychczasowym dorobkiem studiów w literaturze, związanych z tematem i przedmiotem badań Autora, ustaleniu konspektu i planu badań, wstępnym poznaniu terenu oraz bazy źródłowej. Z kolei po zebraniu materiałów źródłowych przeprowadził Autor analizę statystyczno-opisową, prz

złądową /w rozdziale I, II/ oraz analityczne rozważania oparte na badaniach reprezentacyjnych /w rozdziale III/.

Zakres informacji o migracjach w oficjalnej rejestracji i sprawozdawczości jest bardzo skromny. Dlatego znaczna część pracy mgr Jana Jagusiaka jest oparta na żmudnej analizie arkuszy podstawowych „A” spisu powszechnego z 1960 r. Źródło to nie zawiera jednak danych dla wielu podstawowych zagadnień, które można ustalić dopiero w toku badań terenowych, bezpośrednich. Badania takie przeprowadził Autor reprezentacyjnie, w oparciu o specjalnie w tym celu przygotowaną na Seminarium ankietę. Dobór odpowiedniej reprezentacji, której wyniki uzupełnił Autor wykorzystując Ankietę Urbanistyczną /udostępnioną przez Wydział Architektury i Budownictwa PMRN w Radomiu/ pozwolił wyjaśnić pewne prawidłowości ustalone uprzednio w toku analizy statystycznej jak też poznać procesy nie ujmowane w statystyce.

Przeprowadzenie przez mgr Jana Jagusiaka, nauczyciela z Pabianic, trudnych badań terenowych, w Jego pierwszej pracy naukowo-badawczej, pracy nad rolą migracji w procesach urbanizacji Radomia umożliwił życzliwy stosunek Pracowników miejscowych Instytucji, w szczególności Wydziału Architektury i Budownictwa, Dr Stefana Witkowskiego, ponadto PMRN, Powiatowej Komisji Planowania Gospodarczego, Powiatowego Inspektoratu Statystycznego, Wydziału Oświaty i nauczycielstwa oraz licznych respondentów i informatorów. Składam im Wszystkim gorące podziękowania.

Dr Jadwiga Herma

Kraków, dnia 30 września 1967 r.

UWAGI WSTĘPNE

Podstawowym problemem pracy jest analiza procesu napływu ludności do Radomia w okresie powojennym. Celem tej analizy jest zbadanie, że migracje odegrały decydującą rolę w procesie urbanizacji miasta - przede wszystkim w związku z jego szybką industrializacją. Tematyka opracowania jest obszerna i obejmuje takie podstawowe zagadnienia jak: wielkość i tempo napływu w powiązaniu z rynkiem pracy Radomia, struktura demograficzna, oraz struktura społeczno zawodowa imigrantów, jej przemiany oraz tendencje stabilizacyjne poszczególnych kategorii imigrantów.

Praca stanowi próbę analizy współzależności przebiegu procesów ludnościowych z procesem industrializacji na przykładzie dużego, stutysięcznego miasta.

Podstawowy materiał do napisania pracy zebrany został podczas badań terenowych. Wszystkie najważniejsze problemy związane z migracją do Radomia oparto o analizę pięcioprocentowej reprezentacji Arkuszy A Spisu Powszechnego z r. 1960. Metoda reprezentacyjna została zastosowana również w trakcie przeprowadzania ankiety wśród oszynnych zawodowo imigrantów Radomia /podobny charakter ma wykorzystana w pracy „Ankieta Urbanistyczna”. Wynikami - głównie w P.M.R.N. - dały ogólną orientację w problemach miasta. Zebrane w terenie materiały zostały uszeregowane i poklasyfikowane w tabelę statystyczne, będące podstawą analizy opisowej /metoda statystyczno-opisowa/. Na mapach przedstawione zostało pochodzenie terytorialne imigrantów.

Zagadnienia migracji i urbanizacji przedstawione w niniejszym opracowaniu oparte są na kilkunastu podstawowych źródłach, które można by ogólnie podzielić na trzy rodzaje: źródła publikowane, niepublikowane materiały spisowe i ankiety.

A/ Niepublikowane materiały spisowe ....

... stanowią najważniejsze źródło wykorzystane w opracowaniu. Podstawowe dane o napływie ludności do Radomia w latach 1950-1960 /wielkość i nasilenie napływu, pochodzenie terytorialne oraz struktura demograficzna i zawodowa imigrantów/ zostały uzyskane z Arkuszy A Spisu Powszechnego z dnia 6.XII, 1960 r. O brakach i zaległościach informacji spisowych w badaniach migracji ludności szeroko pisze M. Pohoski /50/x/ popierając swoje wywody przykładami z literatury polskiej i obcej. Źródłem informacji o ruchach migracyjnych jest odpowiedź na pytanie formularza dotycząca miejsca zamieszkania imigranta przed dziesięcioma laty t.n. w czasie poprzedniego spisu. Pozwala to na zbadanie rozmiarów i kierunków migracji a co najważniejsze - umożliwia określenie cech demograficznych /płeć, wiek/, struktury rodzinnej i zawodowej imigrantów. Danych takich nie uzyska się z arkuszy kwartalnej sprawozdawczości sta-

x/ liczby w nawiasach oznaczają pozycję bibliograficzną /spisane na końcu opracowania.

tystycznej o stanie i ruchu ludności. Poważnym brakiem danych spisowych jest niemożliwość określenia roku przybycia imigranta, a ponadto należy się liczyć z pewnymi błędami w odpowiedzi na pytanie o miejscu pobytu przed dziesięciu laty. - przede wszystkim ze względu na zawodność pamięci ludzkiej - co może prowadzić do zmniejszenia rozmiarów wędrówek w porównaniu ze stanem faktycznym. Mimo to wydaje się, że badanie tego typu jest mniej zawodne, niż oparcie się na arkuszach sprawozdawczości kwartalnej o stanie i ruchu ludności /21/.

Badania własne zostały oparte na analizie 5 o/o reprezentacji formularzy spisowych wylosowanej przez GUS, gdyż niemożliwością było przejście wszystkich arkuszy /ponad 30 tys./ Spisu Powszechnego z roku 1960, kiedy Radom liczył już ponad 130 tys. mieszkańców. Badana reprezentacja 6,352 osoby zawierała 902 imigrantów Radomia z lat 1950-1960. Siłą rzeczy wnioski na tej podstawie wyciągnięte nie mogą być zbyt szczegółowe, ale uchwycenie ogólnych problemów urbanizacji Radomia w związku z migracjami jest możliwe, a o to przede wszystkim w pracy chodziło. O dużej reprezentatywności analizowanych materiałów spisowych świadczy porównanie ich rezultatów z danymi S. Witkowskiego /81/ o napływie do Radomia w latach 1946-1964 przedstawionymi w oparciu o arkusze kwartalnej sprawozdawczości statystycznej, jak również porównanie z wynikami „Ankiety Urbanistycznej” przeprowadzonej przez P.M.R.N. w Radomiu w roku 1963 /por. cz. 2 pkt 11-1/.

b/ Ankiety....

... to drugie z kolei źródło wykorzystane w szerokim zakresie przy pisaniu pracy. Pierwsza z ankiet to ankieta własna, celowo przygotowana i przeprowadzona przede mną we wrześniu 1965 r. na terenie Radomia. Przedmiotem jej były zagadnienia przyczyn, motywów i mechanizmu napływu ludności do Radomia w latach 1945-1965.

Główne cele badań ankietowych to:

- pokazanie, z którymi terenami Radom kształtuje więzi przez napływ siły roboczej,
- wykazanie związków między strukturą społeczno-zawodową i demograficzną imigrantów a kierunkami ich migracji,
- pokazanie czynników napływu poszczególnych grup imigrantów,
- poznanie wpływu Radomia na przemiany struktury społeczno-zawodowej imigrantów,
- poznanie tendencji stabilizacyjnych imigrantów i ich dzieci

W celu uzyskania materiałów jak najbardziej reprezentatywnych ogólna liczba 500 ankiet została rozproszona poprzez uczniów jedenastu szkół różnego typu, rozmieszczonych w miarę możliwości równomiernie na terenie całego miasta. Ankiety wypełniały te osoby, które w latach 1945-1965 przybyły na stały pobyt do Radomia, a jej pytania były tak dobrane, aby uzyskać dane o całej rodzinie ankietowanego.

Z pięciuset ankiet powróciło 279 czyli około 56 o/o. Z tej liczby należało jednak odrzucić 23 arkusze, jako wypełnione śle, lub nie wypełnione w całości. Do analizy przyjęto więc 256 ankiet tj. 51 o/o z rozproszanej liczby. Ilość ta stanowi bardzo wąską

reprezentację /około 1 o/o / z ogólnej liczby około 28 tys. imigrantów Radomia z lat 1945-1965. Anonimowość ankiety i możliwość jej wypełnienia w domu sprzyjały na pewno dawanu rzetelnych odpowiedzi. Świadczyły o tym pewne, nie związane z pytaniami, dodatkowe uwagi ankietowanych, szczególnie w kwestii realizacji zamiarów i planów na przyszłość. Podstawowe braki ankiety wynikają z nieumiejętności jej prawidłowego wypełnienia przez część ankietowanych - przede wszystkim przez robotników nie posiadających bardzo często nawet podstawowego wykształcenia. Stąd też wiele kwestii tej grupy imigrantów zostało wyłączone z analizy. Duże trudności następczo ankietowanym pytania retrospektywne /szczególnie gdy chodziło o zmiany miejsca pracy i zamieszkania w okresie powojennym/

Jakkolwiek istnieje zawsze pewna wątpliwość co do wiarygodności materiałów ankietowych /50/, to jednak omawianą ankietę należy uznać za najlepsze źródło informacji na interesujące mnie tematy. Pozostaje jedynie kwestia reprezentatywności tej małej liczby ankiet w porównaniu z ogólną liczbą imigrantów Radomia. Mając to na uwadze wykorzystałem w swoim opracowaniu również „ankietę Urbanistyczną” przeprowadzoną przez Wydział Architektury i Budownictwa P.M.R.N. w Radomiu w czerwcu 1963 r. Ankieta miała dostarczyć materiałów do badań ekologii społecznej i „rozszerzyć pogląd na strukturę społeczną miasta Radomia, jak również pozwolić poznać aktualne życzenia i opinie mieszkańców miasta”. I ta ankieta została rozproszona przez szkoły. Ze względu na ograniczoną ilość druków ankieta została doreczona połowie uczniów klas siódmych, a dla zachowania warunków losowości otrzymał ją drugi uczeń według listy dziennika. Wynika z tego, że ankieta obejmowała zarówno stałych mieszkańców miasta jak i imigrantów - łącznie 2719 osób /około 2 o/o ludności Radomia w roku 1963/, z czego 1 granic z lat 1945-1963 stanowili 730 osób tj. 26,8 o/o ankietowanej zbiorowości. Trzeba stwierdzić, że „Ankieta Urbanistyczna” stanowiła cenny materiał przy rozwiązywaniu wszystkich problemów, które zostały postawione przed ankietą własną z wyjątkiem zagadnienia przemian struktury zawodowej oraz tendencji stabilizacyjnych dzieci imigrantów. Poważną zaletą ankiety z punktu widzenia mniejszego opracowania jest możliwość określenia przy jej pomocy rocznego tempa napływu ludności do Radomia. Pozwalały na to odpowiedzi na pytanie dotyczące roku przybycia do Radomia. Inne zalety i braki „Ankiety Urbanistycznej” są podobne do omówionych przy ocenie ankiety własnej.

c/ Źródła publikowane ....

.... stanowią tylko uzupełnienie omówionych wyżej materiałów spisowych i ankietowych.

Na pierwszym miejscu należy tu postawić roczniki statystyczne m. Radomia z roku 1962 i 1965. Zostały one wykorzystane przede wszystkim do przedstawienia problemów gospodarzych miasta jak również do porównań imigrantów z całą populacją miasta /np. przy analizie struktury demograficznej i zawodowej/. Zagadnienia ludnościowe w rocznikach zostały opracowane na podstawie kwartalnej sprawozdawczości statystycznej organów ewidencji ruchu ludności, U.S.C., w oparciu o spisy z lat 1946, 1950, 1960 i szacunki dokonane przez G.U.S. Podstawowe zagadnienia gospodarstwa miast

przedstawione w oparciu o sprawozdania przedsiębiorstw i dane W.U.S.

Ze względu na bardzo obszerną i jasno postawioną tematykę, analizowane roszniki statystyczne należy ocenić jako pierwszorzędne źródło wiadomości o Radomiu. Opini tej nie mogą podważyć pewne, drobne usterki powstałe prawdopodobnie podczas druku, czy też niezupełna wiarygodność niektórych materiałów wyjściowych /np. o ruchu ludności/. Pewien materiał źródłowy stanowią również zestawienia tabelaryczne zamieszczone przez S. Witkowskiego w pracy zbiorowej „Rozwój Radomia 1945-1964” /81/ i przez W. Kawalca „Kieleccyzna” /25/. W pierwszej z nich ciekawe, aczkolwiek dyskusyjne są szczególnie zestawienia dotyczące czynników wzrostu ludnościowego Radomia po roku 1945. Materiał wyjściowy w tych pracach stanowi przeważnie sprawozdawczość W.U.S., P.I.S. i przedsiębiorstw. Dlatego na tym miejscu należy wspomnieć o niepublikowanych wprowadzanie, ale opartych na tych samych źródłach, materiałach do zagadnień rynku pracy. Materiały te to „bilanse siły roboczej” uzyskane w MKPG. Są one niezastąpionym źródłem wiadomości o zasobach i wykorzystaniu siły roboczej na terenie miasta i o dojazdach do pracy. Są one jednak sporządzane /na podstawie ankiet zatrudnienia, wypełnionych przez zakłady pracy/ dopiero od roku 1957, a więc nie ma możliwości zaobserwowania kształtowania się miejscowego rynku pracy w porównaniu z tempem urbanizacji miasta za wcześniejszy okres. Ponadto należy podkreślić niekompletność bilansów w niektórych latach /np. w roku 1957 i 1958/, co utrudnia analizę przebiegu niektórych zjawisk w równych przekrojach czasowych.

Problematyka migracji i urbanizacji posiada w literaturze poważny dorobek. Poznanie tego dorobku stanowiło pierwszy etap badań w studiach nad rolą migracji w procesach urbanizacji Radomia. Wybrane prace łączące się z tym tematem są cytowane w tekście.

I. Znaczenie migracji, ruchu naturalnego i zmian administracyjnych w procesie urbanizacji Radomia

Radom, miasto liczące 145 tys. mieszkańców leży w centrum Równiny Radomskiej, na skrzyżowaniu ważnych szlaków komunikacyjnych z Warszawy, Kielc i Lublina. Jest to największe miasto i ośrodek przemysłowy województwa kieleckiego i najważniejszy w nim węzeł linii energetycznych. Podstawowym czynnikiem miastotwórczym Radomia od początków XIX wieku jest przemysł, obecnie metalowy i maszynowy, z kolei skórzany, spożywczy i inne. Teren miasta zróżnicowany pod względem funkcjonalnym ma układ promienisty, zwarty.

1. Przyrost rzeczywisty ludności

Radom w swoim rozwoju historycznym przechodził okresy dynamicznego rozwoju i upadków - szczególnie pod względem zaludnienia. Obrazuje to tabela:

Rozwój ludności Radomia

Tabela 1 /56/

R o k	Ludność Radomia	R o k	Ludność Radomia
1564	1.800	1897	26.906
1660	395	1910	48.934
1765	1.370	1938	90.059
1811	2.550	1946	69.455
1857	7.962	1950	84.429
1880	15.599	1960	132.500

Nietrudno tu zauważyć, że szczególną dynamikę rozwoju ludności charakteryzują się lata 1946-1960, kiedy liczba mieszkańców Radomia zwiększyła się o ponad 63.000. Zaludnienie miasta wzrosło więc w tych latach o prawie 90 o/o, a średni roczny przyrost rzeczywisty przekraczał 6 o/o. Z tabeli widzimy, że przyrost ten na 1.000 mieszkańców w omawianym okresie 1950-1960 jest dla Radomia jednym z największych w Polsce. Z miast dużych, ponad stutysięcznych większe tempo przyrostu rzeczywistego ma jedynie Białystok, a daleko w tyle pozostają takie miasta jak Chorzów i Wałbrzych. Z miast szybkiej urbanizacji /w związku z nową industrializacją/ większy przyrost rzeczywisty od Radomia mają miasta regionu siarkowego /19/, a już np. Konin /27/ ma przyrost mniejszy. Jakie przyczyny zdecydowały o tak wysokim tempie zaludnienia Radomia?

Są to trzy czynniki wzrostu zaludnienia miast: przyrost naturalny, migracje i zmiany administracyjne.

Przyrost rzeczywisty ludności w Radomiu
w porównaniu z innymi miastami

Tabela 2

Miasto	Liczba ludn. : w tys.		Przyrost rzeczywisty		
	1950	1960	Ogółem tys.	na 1000 mieszk.	
				Ogółem	śr. rocz.
Radom	80	130	50	476	47,6
Toruń	81	105	24	258	25,8
Wałbrzych	94	117	23	218	21,8
Białystok	69	121	52	547	54,7
Sosnowiec	96	132	36	315	31,5
Gdynia	103	147	44	352	35,2
Chorzów	129	147	18	130	13,0
Konin	12,1	17,6	5,5	370	37,0
Region siarkowy	56,9	100,8	43,9	556	55,6
Puławy	10,3	13,5	3,2	268	26,8

/Obliczenie własne na podstawie Rocznika Statystycznego 1965
i literatury/

J. Dangel /8/ podaje, że w latach 1951-1958 miasta Polski zwiększyły liczbę ludności przez przyrost naturalny o 1726 tys. /41 o/o /, przez zmiany administracyjne o 1708 tys. /40 o/o /, a poprzez wędrowki ludności o 786 tys. /19 o/o /. Trzy wyżej wymienione czynniki w różnym stopniu decydowały o szybkim, należącym do największych w Polsce, tempie rozwoju ludnościowego Radomia.

2. Czynniki urbanizacji Radomia

a/ Przyrost naturalny

W latach 1946-1960 na skutek przyrostu naturalnego ludność Radomia wzrosła o prawie 30 tysięcy, a do roku 1963 o blisko 35 tysięcy /81/. Jak widzimy z tabeli 3, szczególnie duży przyrost naturalny przypada na lata 1951-1955. Fakt ten jest zrozumiemy, jeśli weźmiemy pod uwagę, że podobna sytuacja panowała w całej Polsce /60/. Wskaźniki przyrostu naturalnego we wszystkich miastach Polski ogółem kształtowały się na znacznie wyższym poziomie niż na wsi. Jak pisze J. Holzer /20/, jest to wynik szczególnie silnych w latach powojennych migracji do miast młodych roczników składających rodziny.

Przyrost naturalny ludności Radomia

Tabela 3

L a t a	Przyrost naturalny ludności Radomia w tys.	Przyrost naturalny na 1000 mieszkańców	
		Za cały okres	śred. rocznie
1946 - 1950	6.563	85	17
1951 - 1955	11.997	120	24
1956 - 1960	11.293	91	16
1961 - 1964	6.464	47	12

/Wg. S. Witkowskiego - /81/ /

Według M. Malickiego /37/ omawiającego zagadnienie przyrostu naturalnego w miastach liczących ponad sto tysięcy mieszkańców, jeszcze w roku 1960 - kiedy przyrost naturalny w miastach był już mniejszy niż na wsi - Radom znajdował się wśród miast o najwyższym przyroście na równi z Białymstokiem /15 o/o/, a nieco za Wałbrzychem /18,5 o/o / . S. Witkowski /81/ zwraca ponadto uwagę na fakt następujący: „Odsetek zgonów, na skutek polepszenia warunków higieny komunalnej i urządzeń służby zdrowia, ma tendencję spadającą, przeto znacznie wzrasta przyrost naturalny osiągając w 1955 r. aż 25,7 promille”. Za S. Witkowskim zamieszczony został obok wykres ruchu naturalnego ludności Radomia w latach 1946-1962

b/ Przyrost migracyjny

Drugim ważnym czynnikiem wzrostu zaludnienia Radomia była imigracja. Badania własne w oparciu o materiały N.S.P. z roku 1960 wykazały, że w 10-leciu 1950-1960 napłynęło tu około 18 tys. osób. Stanowi to około 35 o/o przyrostu rzeczywistego ludności Radomia w omawianym okresie. Biorąc pod uwagę fakt, że napływ w latach 1945-1960 miał nawet nieco większe tempo, a znacznie mniejsze po roku 1960, należy oszacować liczbę imigrantów za okres 1945-1963 na około 28 tys. /por. pkt II-1/. Ponad 33 o/o całego przyrostu rzeczywistego przypadającego na imigrację wskazuje na poważną rolę napływu w zaludnieniu Radomia. Wśród miast statystycznych /a więc zbliżonych wielkością do Radomia/ jeszcze większy udział imigracji w przyroście rzeczywistym miasta notujemy tylko w Białymstoku /29/, a np. w Sosnowcu /85/ i w Gdyni /29/ udział imigracji w zaludnieniu jest kilka razy mniejszy niż w Radomiu. Istnieje więc problem poznania przyczyn masowej migracji jako czynnika urbanizacji Radomia. Warto tu wspomnieć, że według J. Dangel /8/ przyrost migracyjny dla miast polskich ogółem stanowił niespełna 20 o/o ich przyrostu rzeczywistego. Udział poszczególnych elementów ruchu ludności, określających wzrost zaludnienia Radomia w latach 1950-1960 w porównaniu z ogółem miast polskich podaje tabela 4.

Czynniki urbanizacji Radomia w porównaniu z miastami Polski w latach 1950-1960

Tabela 4

Czynniki rozwoju zaludnienia	R a d o m		Miasta Polski ogółem
	tys.	o/o o/o	
Przyrost ludności ogółem	51,5	100	100,0
Przyrost naturalny	20,0	40	40,9
Przyrost migracyjny	18,0	33	19,1
Zmiany administrac.	13,5	27	40,0

/Badania własne i według J.Dangla -/8/ /

Z powyższego widać, że tak w Radomiu jak i w polskich miastach ogółem przyrost rzeczywisty to wynik przede wszystkim przyrostu naturalnego. Słuszne jest więc stwierdzenie E. Rosseta /60/, że „Wbrew utartemu mniemaniu najważniejszym czynnikiem rozwoju ludności miejskiej jest u nas obecnie przyrost naturalny, a nie przyrost wędrowniczy. Teza o dominującym znaczeniu przyrostu napływowego mogła być słuszna w odniesieniu do lat 1946-1949, ale nie miałyby żadnych podstaw w odniesieniu do lat następnych”.

a/ Rola zmian administracyjnych

Z tabeli 4 widzimy, że poważny udział w zaludnieniu miast polskich miały zmiany administracyjne. W przypadku Radomia zmiany takie spowodowały wzrost zaludnienia miasta o 13,5 tys., co stanowi około 27 o/o przyrostu rzeczywistego w latach 1950-1960. W roku 1954 zostały włączone w granice miasta nowe obszary podmiejskie, o powierzchni 4.337 ha i 13.500 ludności. Ponad połowa przyłączonej ludności mieszkała dotychczas wprawdzie na terenie powiatu radomskiego, lecz w zespołach zabudowy tuż przy granicy miasta i korzystała ze wszystkich urządzeń miejskich, a nawet z urządzeń sieciowych” /S. Witkowski - 81 /.

Zmiana ta wpłynęła przede wszystkim na wzrost przestrzenny miasta /trzykrotny/. Dla lepszego zorientowania w tym zagadnieniu zamieszczona została tabela 5 o rozwoju przestrzennym Radomia na przestrzeni dziejów miasta

Tabela 5

Rozwój przestrzenny Radomia

Okres	Obszar Radomia
Wiek XII	2 ha
Wiek XIV	9 „
Rok 1811	140 „
Rok 1899	700 „
Rok 1916	2.193 „
Rok 1954	6.521 „

/Według „Radom. Szkice z dziejów miasta”/

II. Napływ ludności do Radomia w latach 1950-1960

1. Wielkość i nasilenie procesu napływu

Chcąc poznać rolę migracji w procesie urbanizacji miast należy przede wszystkim określić wielkość napływu ludności w badanym okresie.

Zagadnienie to zostanie rozwiązane w oparciu o badania analityczne materiałów Spisu Powszechnego w roku 1960, oraz w oparciu o „Ankiety Urbanistyczne” przeprowadzoną w roku 1963 przez P.M.R.N. w Radomiu, obejmującą obok stałych mieszkańców również imigrantów. Biorąc pod uwagę fakty podkreślone przez J. Holzera i T. Stpiczyńskiego /21/, a to niemożliwość określenia w oparciu o materiały spisowe składników ruchu ludności i niepełną wiarygodność danych biur ewidencji - należy stwierdzić, że postawione zadanie nie jest łatwe do rozpracowania.

Z uwagi na niemożliwość przeprowadzenia analizy wszystkich arkuszy Spisu Powszechnego z roku 1960 /Radom liczył wtedy 132,5 tys. mieszkańców/ ograniczono się do analizy pięcioprocentowej reprezentacji wylosowanej przez G.U.S. W tej liczącej 6.352 osoby zbiorowości było 902 imigrantów. Stąd należy wnosić, że w całej zbiorowości /132,5 tys./ imigracja wynosiła około 18 tys. osób / $\frac{902}{6352} \cdot 132.500$ /. Pełniejszy obraz napływu do Radomia po otrzymaniu od roku 1945 do roku 1962 otrzymaną z analizy „Ankiety Urbanistycznej”. Ankieta objęła 2.719 mieszkańców, to jest niespełna 2 o/o ogółu ludności Radomia w roku 1963. Zbiorowość ta zawierała 730 imigrantów, a więc 26,8 o/o całości. Jeśli przyjmemy, że podobny odsetek imigrantów zawiera cała populacja miasta, to liczbę ludności, która napłynęła do Radomia w latach 1945-1962 można by oszacować na około 28 tys. / $\frac{730}{2719} \cdot 103.000$ tj. średnia liczba ludności/. Z tabeli 6 wykonanej w oparciu o analizę „Ankiety Urbanistycznej” wynika, że w latach 1945-1949 napłynęło 41,4 o/o imigrantów mieszkających w roku 1963 w Radomiu tj.

Tabela 6

Przebieg imigracji do Radomia w latach 1945-1962

L a t a	Ilość imigrantów	W o/o przebadanej reprezentacji
1945 - 1949	303	41,4
1950 - 1960	385	58,0
1961 - 1962	42	0,6
Ogółem	730	100,0

/Obliczenia własne na podstawie „Ankiety Urbanistycznej”/

niewiel mniej niż w latach 1950-1960, kiedy to - jak wiemy z ana-

lisy materiałów spisowych - imigracja osiągnęła liczbę 18 tys. osób. Wynikałoby stąd, że w roku 1963 mieszkało w Radomiu około 30 tys. imigrantów z lat 1945 - 1962.

/18 tys. x $\frac{58}{100}$ /.

Dlaczego więc S. Witkowski podaje /81/, jak widać to z tabeli 7, że wskutek migracji w latach 1945-1962 ludność Radomia zwiększyła się o około 22 tys.?

Przyrost wędrowski w Radomiu w latach 1946-1963 Tabela 7/81/

L a t a	Przyrost wędrowski	
	Ogółem	na 1000 ludn.
1946 - 1950	5.900	7.7
1951 - 1955	8.956	8.8
1956 - 1960	4.707	3.9
1961	1.114	8.2
1962	841	6.2
1963	659	4.7

Między liczbę imigrantów Radomia podaną przez S. Witkowskiego, a obliczoną przeze mnie na podstawie „Ankiety Urbanistycznej” i materiałów Spisu Powszechnego z roku 1960 zachodzi więc pokaźna różnica ponad 7 tys. ludności. Wynika ona stąd, że S. Witkowski podał saldo migracji - różnicę między napływem a odpływem na stałe ludności w omawianym okresie. Natomiast badania własne pozwoliły na określenie bezwzględnej liczby ludności, która od roku 1945 przybyła spoza Radomia i pozostała tu do 1963 r. Wynika z tego, że liczba ludności napływowej do Radomia w roku 1963 wahała się w granicach 28-30 tys. /lub więcej/, ale różnokierunkowe ruchy migracyjne w latach 1945-1962 spowodowały przyrost ludności miasta tylko o 22 tys. /nieco więcej przy uwzględnieniu salda migracji za rok 1945/. „Salda wędrowek stanowią tylko niewielki ułamek liczebności samych wędrowek” - pisze S. Strzelecki /66/. Owa różnica 6-8 tys. ludności między saldem migracji a faktyczną liczbą ludności napływowej mieszkającej obecnie w Radomiu stanowi wielkość odpływu stałych mieszkańców miasta w latach 1945-1962. Rzecz jasna, że odpływ ludności, która zatrzymała się w Radomiu tylko przez pewien czas, był znacznie większy niż odpływ stałych mieszkańców miasta, ale trudno oszacować go bez narażenia się na popełnienie większego błędu. /Ciekawą rzeczą byłoby również poznanie przyczyn masowego odpływu ludności z miejsca niedawnej imigracji. Jest to jednak zadanie trudne do wykonania i dotychczas z literatury nieznane/. Zwraca przy tym uwagę fakt, że obok silnego napływu do Radomia istniał poważny odpływ stałych mieszkańców miasta. Szczególne nasilenie tego procesu najprawdopodobniej przypadło na lata zasiedlania Ziemi Zachodnich /1945-1949/, kiedy to odpływ ludności z woj. kieleckiego i to przede wszystkim na Ziemię Zachodnią /np. do woj. wrocławskiego/był największy. Ze względu jednak na inny charakter ruchów

migracyjnych z tego okresu /wyrównywanie strat wojennych w miastach i powiązanie z masową migracją wewnętrzną - 34,35/ w ni-niejszym opracowaniu nastąpi skoncentrowanie się przede wszystkim na zagadnieniu napływu w latach 1950-1960, w niektórych tylko miejscach odnosząc się do okresu 1945-1949 i 1961-1962.

Jak wyżej było wspomniane, imigracja za ten okres sięga liczby 18 tys. osób, co stanowi ponad 14 o/o ogółu mieszkańców Radomia w roku 1960, a ponad третią część całego przyrostu rzeczywistego ludności miasta w latach 1950-1960 /po cz. II-1b/. Jednak porównanie napływu do Radomia z napływem do rejonów silnie uprzemysłowionych wskazuje na wyraźną przewagę nasilenia napływu do tych ostatnich. Zagadnienie to przedstawia tabela 8.

Wielkość i nasilenie imigracji do Radomia w latach 1950-1960 w porównaniu z wybranymi miastami rejonów uprzemysłowionych tabela 8

Nazwa miasta	Liczba ludności w r. 1960	Ilość imigr. z lat 1950-1960	Imigr. stanowią o/o ogółu ludn. z 1960 r.	Nasilenie napł. na 1000 w stos. do śr. liczb. ludn. z lat 1950-60
Radom ^{x/}	6.352	902	14.2	171
Bełchatów	6.460	1.084	16.7	190
Konin	14.720	3.385	22.9	230
Lubin	5.490	1.818	29.4	292

x/ Dla Radomia podano dane odnoszące się do 5 o/o reprezentacji N.S.P. z 1960 r., natomiast pozostałe dane są kompletne. /na podstawie Arkuszy A N.S.P. wedle badań M. Grądzkiego, R. Mitoraja, H. Sobieszczuk. Por. odnośne prace magisterskie w Kat. Geogr. Ekon. W.S.P./.

Nasilenie imigracji do Radomia przekraczające 170 promil le w skali 10-lecia /17 promille przeciętnie rocznie/ jest najmniejsze w porównaniu z napływem do miast w rejonach nowouprzemysłowionych, ale wyższe niż w wielu rejonach starej urbanizacji chociażby w Łodzi /64/, czy w Sosnowcu /85/. Wskaźniki nasilenia napływu do znajdujących się w stadium rozbudowy zagłębi węgla brunatnego w Koninie i miedziowego w Lubinie są ponad półtora, względnie dwa razy większe niż w Radomiu. Nawet Bełchatów znajduje się dopiero w stadium prac badawczych pokładów węgla brunatnego /przez J. Szczepańskiego - /72/ - zwany etapem planowania/ na wskaźnik nasilenia napływu nieco wyższy niż Radom.

W tych miastach buduje się, względnie zamierza się budować duże obiekty przemysłowe o znaczeniu daleko wybiegającym poza własny region. Stąd ich zapotrzebowanie na siłę roboczą, a w konsekwencji duże nasilenie imigracji. Intensywna industrializacja - pisze E. Strzelecki /66/- wywołuje ogromny wzrost zatrudnienia i masowe przesunięcie ludności od zajęć rolniczych do pracy w przemyśle i usługach, wznagając jednocześnie procesy urbanizacji. Takiego gwałtownego skoku w procesie industrializacji Radom nie przechodził w latach 1950-1960 /por. „Struktura gospodarska miasta”/ stąd i nasilenie procesu napływu ludności jest tu mniejsze niż w porównywanych miastach, aczkolwiek wśród miast ró

nnych pod względem zaludnienia Radomiowi, miasto to należy do największych /tabela 2/.

2. Tempo napływu ludności i jego związek z rozwojem budownictwa i przyrostem miejsc pracy

Liczba około 29 tys. imigrantów przybyłych do Radomia w latach 1945-1962 pozwala ocenić średnie roczne tempo napływu do tego miasta na około 1.610 osób /29 tys.: 18/. Tempo to za okres 1950-1960 było nawet nieco wyższe i wynosiło 1.640 imigrantów rocznie. O przeciętnie niższym tempie napływu za okres 18-lecia w porównaniu z okresem 1950-1960 zdecydował przede wszystkim minimalny napływ w latach 1961-1962, gdyż w okresie 1945-1949 był on największy.

Z powyższego widać, że tempo napływu do Radomia w latach 1945-1962 wykazuje bardzo duże nierównomierności. Wydaje się, że podstawowy wpływ na tempo nasilenia imigracji wywiera przyrost miejsc pracy i przyrost potencjału mieszkaniowego. Praca i mieszkanie bowiem to dwa zasadnicze warunki osiedlenia się ludności w nowym miejscu. Zdążając do wyjaśnienia tego stanu przedstawiono wykres ilustrujący przyrosty miejsc pracy, przyrosty potencjału mieszkaniowego w powiązaniu z imigracją. Z wykresu widzimy, że w tempie napływu ludności w rozwoju budownictwa i zatrudnienia na terenie Radomia zaznaczają się dwa okresy, w których zjawiska te silnie się wahają: pierwszy do roku 1953 - okres dużej podaży miejsc pracy - przeciętnie 2,5-3 tys. rocznie i równocześnie silnego tempa imigracji - średnio około 2,5 rocznie, i drugi okres po roku 1964 - gdy przeciętna podaż miejsc pracy zmalała dwukrotnie, tempo imigracji spadło jeszcze silniej, bo prawie trzykrotnie, a równocześnie nastąpiła wyraźna poprawa warunków mieszkaniowych.

W pierwszych latach powojennych miasto było bardzo wyludnione /65 tys. mieszkańców w roku 1945 - wobec 85 tys. w roku 1938/ Uruchamiane zakłady przemysłowe /jak zresztą i nieprodukcyjne działy/ potrzebowały siły roboczej, a głównie sił fachowych. Była to przyczyna poważnego udziału w napływie ludności do Radomia w roku 1945 kadr wykwalifikowanych ze zniszczonych miast, obok masowych przemieszczeń ludności ze wsi. Zbliżony charakter ma imigracja w 2 - 3 następnych latach. Ogólnie biorąc lata 1945-1949 charakteryzują się dużymi przyrostami miejsc pracy i wysokim tempem napływu ludności. Budownictwo mieszkaniowe ma wtedy najmniejsze rozmiary w całym okresie powojennym i nie nadąża za rozwojem ludnościowym miasta, co jest przyczyną bardzo wysokich wskaźników zagęszczenia na izbę /81/. Po roku 1949 w okresie planu 6-letniego roczne tempo napływu jest nadal bardzo wysokie - ponad 2 tys. Roczne przyrosty zatrudnienia są nieco niższe niż w poprzednim okresie, ale nadal wahają się w granicach od 2-3 tys. miejsc. Wzrost zatrudnienia w tych latach ma jednak zupełnie inną przyczynę niż poprzednio. Mianowicie następuje silna rozbudowa zakładów przemysłowych, organizowanie przedsiębiorstw i rozwój usług.

Równocześnie następuje pewien /nadal jednak niewystarczający/ rozwój budownictwa mieszkaniowego.

Lata 1954-1955 cechował gwałtowny spadek tempa imigracji a ilość miejsc pracy wzrosła również w mniejszym stopniu niż to było dotychczas. Ten stan rzeczy był spowodowany ówczesną polityką inwestycyjną i wynikającymi z niej trudnościami imigracji do Radomia. Należy tu podkreślić, że w ostatnich latach zauważa się iż rozbudowa przemysłu jest powodowana koniecznością zatrudnienia nadmiaru siły roboczej na miejskim rynku pracy. Kilka lat temu a głównie w latach pięćdziesiątych była sytuacja odwrotna - siła robocza, że mogło ono być pokryte dopiero w drodze imigracji. Z powyższej analizy wynika, że nie zawsze przyrost potencjału mieszkaniowego jest czynnikiem warunkującym napływ ludności, rmiast zauważa się generalnie związek nasilenia imigracji z tempem przyrostu miejsc pracy.

Wynikałoby stąd, że napływ do miasta w większym stopniu warunkuje możliwość uzyskania pracy niż możliwość zdobycia mieszkania. Stąd znany z literatury /33/ i często relacjonowany w prasy problem presji ludnościowej w stosunku do przyrostu potencjału mieszkaniowego /zageszczenie mieszkań sublokatorów, wniosek o nowe mieszkania leża...

3. Pochodzenie terytorialne imigrantów

a/ Udział imigrantów ze wsi i z miast w napływie

Wiadomo, że procesy urbanizacji w Polsce są przede wszystkim wynikiem napływu ludności z przeludnionych wsi do szybko uprzemysławiających się miast /11,50/. To wypływa że w skali całego państwa saldo wędrowek jest dodatnie dla miast, a ujemne wsi; miasta wchłonęły cały - niemały przecieź - przyrost naturalny wsi. „Otwartym zagadnieniem pozostaje jednak analiza kierunków migracji” - pisze L. Kosiński /29/. Gdy bowiem rozpatrzymy poszczególne składniki i kierunki przemieszczeń terytorialnych rzuca się wyraźnie w oczy fakt, iż ruchliwość terytorialna ludności miejskiej była niewiele mniejsza od ruchliwości ludności wsi, które to zagadnienie dokładnie przedstawili J. Holzer i T. Stępczyński /21/. Poważną rolę migracji z miast widać wyraźnie przy rozpatrywaniu konkretnych ośrodków urbanizujących się.

W przypadku Radomia około 55 o/o /tj. około 10 tys./ imigrantów z lat 1950-1960 napłynęło ze wsi /biorąc pod uwagę ostatnie miejsce zamieszkania/, a około 42 o/o z miast. Napływ ludności z zagranicy bardzo silny w latach 1945-1949 /około 12 o/o /systematycznie zmniejszał się. Z tabeli 9 widać, że Radom w porównaniu z ośrodkami nowouprzemysłowionymi ma najmniejszy odsetek imigrantów pochodzenia miejskiego.

Tabela 9

Pochodzenie imigrantów z miast i wsi

Nazwa miasta	Napływ /1950-1960/	Pochodzenie ludności napływow.					
		ze wsi		z miast		z zagran.	
		ogółem	o/o	ogółem	o/o	ogółem	o/o
Radom /5 o/o rep./	902	490	54,2	377	41,8	35	4,0
Bełchatów	1084	381	35,1	703	64,9	-	-
Konin	3385	1886	55,0	1499	45,0	-	-
Lubin	1618	558	34,5	860	53,2	200	12,3

/Na podstawie arkuszy A N.S.P. 1960 r. op.cit.tabela 8/

Jaka jest tego przyczyna?

Jest rzeczą znaną, że natężenie imigracji jest w poważnej mierze uzależnione od odległości, a więc największej ludności napływa z terenów położonych najbliższej badanego ośrodka. W przypadku Radomia ludność napływała przede wszystkim z woj. kieleckiego, które należy do regionów najsłabiej zurbanizowanych w Polsce woj., o dużym zagęszczeniu ludności rolniczej /3/... Tu zatem, w kieleckim koncentrują się główne rezerwy ludnościowe'' - piszą K. Dziewoński i L. Kosiński /13/. Z drugiej strony stosunkowo równomierny rozwój wszystkich działów zatrudnienia na terenie Radomia nie stwarzał konieczności większego napływu siły roboczej spoza województwa macierzystego.

Mapa Nr 2 /załącznik/ o pochodzeniu imigrantów według powiatów w podziale na miasto - wieś wykazuje wyraźnie zależność wielkości napływu ludności wiejskiej od odległości od Radomia. Zależność taka jest mniej widoczna w odniesieniu do ludności emigrującej z miast do Radomia. Podobną prawidłowość dostrzega się również w innych opracowaniach /17,64/. W dziesięcioleciu 1950-1960 z miast woj. kieleckiego do Radomia napłynęła więcej niż czwarta część wszystkich imigrantów pochodzenia miejskiego. Niewiele mniejszą część /por. tab.10/ stanowią imigranci miejscy z woj. wrocławskiego i z m. Wrocławia. We wszystkich województwach poza kieleckim emigrująca do Radomia ludność miast stanowi większe odsetki niż ludność wsi. Imigranci wiejscy z woj. kieleckiego stanowią niemal 80 o/o ogółu imigrantów z tego województwa, a z samego powiatu radomskiego odsetek tych imigrantów jest jeszcze wyższy i dochodzi do 95 o/o. Powiat macierzysty dał prawie 50 o/o globalnej liczby /10 tys./ imigrantów ze wsi z lat 1950-1960. Jest to spowodowane znacznymi jeszcze nadwyżkami siły roboczej we wsiach powiatu radomskiego /11/. Tak w Radomiu jak i w innych ośrodkach urbanizacji /17,38/ różnice między imigracją ze wsi i z miast nie przekraczają ogół 20 o/o całkowitej liczby napływu.

Z analizy materiałów „Ankiety Urbanistycznej'' wynika, że udział ludności wiejskiej w napływie do Radomia od roku 1949 zmniejszył się bardzo poważnie. W latach 1945-1949 napływ ze wsi przewyższał prawie dwa razy udział imigracji z miast. Podobna regresja napływu dotyczy również imigrantów z zagranicy. Wysoki

Tabela 10

Województwa pochodzenia imigrantów	Ogółem		Wielkość napływu z województwa z miast		Imigranci z województwa z miast		Imigranci z województwa z miast	
	Ilość	%	Ilość	%	Ilość	%	całogo napł. ze wsi	na pł. napł. z miast
leckie	534	79,8	426	79,8	108	20	59,2	28,4
Warszawa	24		9	40,9	24	100	2,4	6,3
warszawskie	22				13	100	0,4	3,4
bydgoskie	4				4	100	0,6	1,3
Poznań	5				5	100	1,0	2,4
poznańskie	9				9	100	0,4	4,0
łódzkie	4				4	100	1,1	1,0
łódzkie	10		6	30	14	70	1,1	2,6
welskie	20		5	22,5	14	37,5	2,9	7,8
złotybskie	8		4	50	3	75	0,9	2,4
szalińskie	17		8	47,1	9	76,5	1,9	5,3
szecińskie	28		7	25	13	71,4	3,1	8,4
elonogórskie	10		7	70	15	68,2	2,4	3,8
Wrocław	32		12	37,5	3	30,0	1,1	3,4
wrocławskie	61		12	19,7	49	80,3	3,6	8,4
opolskie	15		1	6,7	15	100	1,7	12,8
towickie	17		1	5,9	16	94,2	1,9	3,8
Kraków	13		3	23	11	100	1,4	4,2
krakowskie	6		2	33	4	67	0,7	3,4
eszowskie	6		3	50	3	50	0,7	1,8

/wg. badań własnych/

udział imigrantów ze wsi w tamtych latach to przede wszystkim wynik zniszczenia miast /głównie Warszawy/ i masowych przesiedleń ich ludności na wieś, skąd po zakończeniu działań wojennych następuje przenoszenie do miast, w ich rzedzie i do Radomia. Jest to więc imigracja o innym charakterze niż w latach 50-tych.

b/ Pochodzenie imigrantów według województw i powiatów

Zagadnienie pochodzenia terytorialnego ludności napływowej zostanie przedstawione w oparciu o badanie pięcioprocentowej reprezentacji Arkuszy A Spisu Powszechnego z r. 1960 tj. 902 imigrantów.

Zasięg pochodzenia terytorialnego ludności napływowej obejmuje obszar niemal całej Polski. Istnieją jednak bardzo duże różnice w bezwzględnych liczbach napływu i w nasileniu odpływu z poszczególnych powiatów i województw. Dysproporcje te widać wyraźnie na załączonych mapach: nr 1 - pochodzenia imigrantów z Radomia w/g powiatów, nr 2 - pochodzenia imigrantów w podziale na wieś - miasto i nr 3 - nasilenie emigracji do Radomia z poszczególnych powiatów. Przede wszystkim należy podkreślić rzucającą się w oczy zależność natężenia imigracji od odległości od Radomia.

Nie jest to jednak zależność, o jakiej pisze M. Pohoski za Ravensteinem /50/ tzn., że natężenie imigracji jest odwrotnie proporcjonalne do odległości. Poważnym czynnikiem modulującym jest bowiem podkreślana przez L. Kosińskiego /29/ możliwość uzyskania w miejscu imigracji mieszkania i wysokich zarobków, a nie małą rolę odgrywają tu czynniki natury psychologicznej tabela 10

Jak widać z tabeli 10, prawie 60 o/o przebadanej zbiorowości imigrantów Radomia napłynęło z woj. kieleckiego. Tak wysoki wskaźnik napływu z województwa macierzystego jest również charakterystyczny dla innych obszarów silnej urbanizacji np. Tarnobrzega /18/, Konina /17/, Kędzierzyna i Koźła /59/, a już wyjątkowo podobne kierunki napływu z imigracją radomską widzimy w pracy L. Straszewicza /64/ o napływie do czterech miast aglomeracji łódzkiej /aczkolwiek nasilenie imigracji jest tu mniejsze/. Jasny obraz tego zagadnienia daje mapa Radomia i powiatu radomskiego oraz terenów sąsiednich. Trzeba tu podkreślić, że tylko z powiatu radomskiego pochodzi 25 o/o /tj. ok. 4,5 tys./ imigrantów Radomia z lat 1950-1960. Powiaty sąsiadujące z radomskim /a zwłaszcza iłżecki i kozienicki/ miały w sumie niewiele mniejszy udział /około 20 o/o / w imigracji do Radomia w porównaniu z powiatem macierzystym. Powiat radomski należy do klasy I - o największym nasileniu emigracji do Radomia /zob. mapa nr 3/. W okresie 1950-1960 wyemigrowało stąd do Radomia 6,2 o/o w stosunku do średniej liczby ludności tego powiatu za analizowany okres, tj. około 0,6 o/o średnio rocznie. Oznacza to, że w całym analizowanym okresie na każdych 100 mieszkańców powiatu sześciu osiedliło się w Radomiu

To samo zagadnienie dla całej Polski przedstawił w swojej interesującej pracy L. Kosiński /29/. Powiat radomski wraz z sąsiadującymi z nim od północy powiatami i kilku powiatami południowo - zachodniej części woj. kieleckiego został przez autora zaliczony do obszarów, z których całkowita emigracja w okresie

1950-1960 była zawarta w granicach 10-20 o/o w stosunku do średniej liczby ludności. Nie znamy dokładnie wskaźnika emigracji z powiatu radomskiego, ale wiedząc, że całkowita emigracja z niego była zawarta w granicach 10-20 o/o, z czego około 6 o/o przybyło do Radomia /jak to wynika z badań/, możemy sądzić, iż nie więcej niż połowa i nie mniej niż 1/3 emigrantów tego powiatu z lat 1950-1960 osiedliło się w Radomiu.

Udział następnych województw w imigracji do Radomia w porównaniu z woj. kieleckim jest bardzo mały. Na drugim miejscu, ale z napływem prawie 9 razy mniejszym niż z woj. kieleckiego znajduje się woj. wrocławskie, skąd napłynęło około 7 o/o imigrantów. Woj. wrocławskie wraz z miastem Wrocławiem ma ponad 10 o/o udziału w napływie do Radomia /93 osoby w 5 o/o reprezentacji - ok. 1800 w całej imigracji/. Zwraca się tu uwagę na silny obszar emigracji z podsudeckich powiatów /sąbkowicki, wałbrzyski, jeleniogórski, świdnicki/. Nasilenie emigracji z tych terenów jest zawarte w granicach 0,2-2 o/o w ciągu dziesięciolecia i jest podobne jak w powiatach sąsiadujących z radomskim.

Stosunkowo duży napływ jest z pozostałych województw Ziemi Zachodnich, a głównie z północnych powiatów woj. koszalińskiego i szczecińskiego. Ludność imigrującą z Ziemi Zachodnich do Radomia uważać należy w większości za reemigrantów. Wiadomo bowiem, że tereny Ziemi Zachodnich, a głównie woj. wrocławskie, były w poprzednim okresie /lata 1945-1949/ terenami masowego osadnictwa rolniczego / na wsi / i zarobkowego /w mieście/ ludności rekrutującej się z województw południowo-wschodnich, a głównie z przeludnionego woj. kieleckiego./11/.

4. Struktura demograficzna imigrantów

Na wstępie zostanie przedstawiona struktura imigrantów w/g stanu rodzinnego i cywilnego, która w poważnym stopniu kształtuje strukturę płci i wieku, a następnie zostaną krótko wykazane powiązania między strukturą rodzinną, płci i wieku a pochodzeniem terytorialnym ludności napływowej za okres 1950-1960.

Jak widzimy z niżej zamieszczonego zestawienia, większość ludności imigrującej do Radomia stanowią rodziny, około 60 o/o.

Imigracja rodzin i osób samotnych do Radomia w latach 1950-1960

Tabela 11

Imigr. samotni			Imigr. w rodz.			Ilość rodzin i ich wielkość				
Ogółem	m	k	Ogółem	m	k	Ogółem	2 osób	3 osób	4 osoby	5 osób i więcej
371	164	207	531	267	264	206	132	41	22	11

/Według badań własnych/

Podobny lub nawet większy odsetek imigrantów - członków rodzin występuje też w innych ośrodkach urbanizujących się np. w Płocku /41/ i we Wrocławiu /78/. Trzeba przy tym podkreślić, że napływające rodziny były małe; ich przeciętna wielkość była nieco większa od 2,5 osób na rodzinę, gdy tymczasem rodziny zamieszkujące z dawna w Radomiu liczą 4 do 5 osób /wg. „Ankiety Urbanistycznej”/. Na stan taki wpływa decydująco fakt, że prawie 65 o/o imigrujących rodzin, to małe 2-osobowe rodziny „rozwojowe”. Rodziny 4-osobowe i większe stanowią zaledwie 16 o/o wszystkich imigrujących rodzin. Widać stąd, że wraz ze wzrostem wielkości rodziny zmniejsza się nasilenie wielkości migracji rodzin.

Grupę samotnych imigrantów Radomia reprezentują w 55 o/o kobiety. Jest to trudny do wyjaśnienia fakt, gdyż najczęściej wśród imigrantów samotnych przeważają mężczyźni /51,72/. Między innymi w tym leży częściowo wytłumaczenie trudności z zatrudnieniem kobiet w Radomiu datujące się od kilku lat. Pewna przewaga kobiet wśród imigrantów samotnych przy wyrównanej niemal liczebności kobiet i mężczyzn w rodzinach wpłynęła na to, że w strukturze płci imigrantów Radomia zaznacza się /minimalna jednak/ przewaga kobiet nad mężczyznami /52,6 o/o; 47,4 o/o/. Ciekawe, że podobny stosunek ilości kobiet do mężczyzn występuje w całej populacji miasta / 53 : 47/. Przykład przewagi liczbowej kobiet nad mężczyznami wśród imigrantów podaje L. Straszewicz w pracy o napływie do czterech miast aglomeracji łódzkiej /64/. Znajduje to wyjaśnienie w strukturze zatrudnienia tych miast - przemysł włókienniczy i odzieżowy skupiający przeważnie kobiety. W innych znanych mi. opracowaniach np. do Tarnobrzega, Konina, Płocka większość imigrantów stanowią mężczyźni.

Przechodzę z kolei do analizy struktury wieku imigrantów.

Struktura płci i wieku imigrantów

Tabela 12

Płeć imigrantów	Napływ ogółem	Udział kobiet i mężczyzn w grupach wiek.					
		0-20	21-30	31-40	41-50	51-60	pon. 60
Mężczyźni	428	92	121	133	38	28	16
Kobiety	474	106	154	105	36	29	44
Razem	902	198	275	238	74	57	60
o/o napływu	100	22,0	30,5	26,4	8,2	6,3	6,6

/Badania własne/

Z tabeli 12 i zamieszczonej obok piramidy wieku ludności napływowej z lat 1959-1960 należy wyciągnąć zasadniczy wniosek, iż podstawową masę stanowią imigranci w młodszym wieku produkcyjnym. Na tę kategorię przypada ponad 50 o/o ogólnej liczby imigrantów;

dla ogółu mieszkańców Radomia wskaźnik ten jest znacznie mniejszy. Mężczyźni w wieku produkcyjnym stanowią 83 o/o ogółu mężczyzn imigrantów; dla kobiet wskaźnik ten jest nieco niższy i wynosi 76 o/o. Zjawisko dużego udziału ludności w wieku produkcyjnym w napływie jest typowe dla obszarów silnej urbanizacji /17, 19/. Dominującą grupą wiekową są imigranci od 20 do 40 lat - prawie 57 o/o ogółu.

Przewaga liczby kobiet w ogólnym napływie spowodowana jest przede wszystkim ich większą liczebnością w grupie do lat 20 i powyżej lat 60. W średnich grupach wiekowych 30-50 lat udział mężczyzn imigrantów jest znacznie większy niż udział kobiet.

Poważny wpływ na strukturę rodzin, płci i wieku wywiera pochodzenie terytorialne imigrantów. Dane tabeli 13 wykazują ścisłe powiązanie wieku imigrantów z ich pochodzeniem.

Związek między wiekiem a pochodzeniem imigrantów z miast i wsi Tabela 13

Grupy wiekowe	Pochodzenie		Imigr. ze wsi stanowią o/o
	ze wsi	z miast	
18 - 24 lat	107	39	73
25 - 34 „	150	144	51
35 - 44 „	49	72	41
45 - 59 „	29	42	41

/Badania własne/

W młodszych grupach wiekowych przeważają zdecydowanie imigranci ze wsi, natomiast w starszych - nieco więcej osób pochodzi z miast. Jest to związane ze znaną powszechnie /62/ „ucieczką” młodych ze wsi do miast.

Z danych tabeli 14 widzimy, iż jedynie wśród imigrantów pochodzących z terenów położonych najbliżej Radomia tzn. z powiatu radomskiego przeważają osoby samotne nad członkami rodzin. Imigranci z pozostałych terenów Kielecczyny dzielą się niemal równomiernie na osoby samotne i będące członkami rodzin. Spoza województwa macierzystego imigrowały przede wszystkim rodziny, osoby samotne stanowią tu tylko 28 o/o całej imigracji z tych obszarów. Taki układ struktury rodzinnej imigrantów uwarunkowany jest przede wszystkim reemigracją całych rodzin osadników z Ziemi Zachodnich, gdy tymczasem z terenów najbliższych napływa ludność młodsza, często poraz pierwszy podejmująca pracę właśnie w Radomiu.

W napływie osób samotnych spoza woj. kieleckiego udział kobiet samotnych jest bardzo mały - ponad dwa razy mniejszy od udziału mężczyzn. Odwrotnie wygląda to zagadnienie w odniesieniu do powiatu radomskiego, skąd wśród samotnych imigrantów przeważają kobiety.

Związek między wiekiem a pochodzeniem terytorialnym imigrantów Tabela 14

Grupa wieku imigrant.	Pochodzenie imigrantów - terytorialne					
	pow. radomski		reszta woj. kieleckiego		Pozostałe woj.	
	samotni	czł.r.	samotni	czł.r.	samotni	czł. r.
do 15 lat	6	12	13	13	2	25
16-59	61	56	62	68	51	112
pon. 60	4	1	10	1	12	3

/Badania własne/

Tłumaczy to do pewnego stopnia stwierdzenie M. Pohoskiego /51/, iż podjęcie pracy przez kobietę w mieście wiąże się najczęściej z zerwaniem przez nią więzi terytorialnej z dawnym miejscem zamieszkania, gdy tymczasem mężczyźni przez dłuższy nieraz okres czasu mieszkają na wsi, a pracują w mieście. Powyższe wskazuje na przyczyny pewnej przewagi mężczyzn z terenów położonych dalej od Radomia. /Dowodzą tego również dane tabeli 15 /.

Pochodzenie terytorialne imigrantów wedle płci Tabela 15

Płeć imigrantów	Pochodzenie terytorialne imigrantów		
	pow. radomski	reszta woj. kieleckiego	pozostałe wojew.
Kobiety - o/o napływu	56	53	47
Mężczyźni „	44	47	53

/Badania własne/

Napływ rodzin z terenów dalszych determinuje stosunkowo wysoki udział stamtąd roczników młodszych do 15 lat. Nie zauważa się większego wpływu odległości od Radomia na wielkość napływu osób powyżej lat 60. Dwie trzecie kategorii imigrantów to osoby samotne - przeważnie kobiety.

5. Struktura zawodowa i kwalifikacje imigrantów

Jednym z najważniejszych elementów określających stopień suburbanizowania miasta jest struktura zatrudnienia jego ludności. Stąd badając wpływ imigracji na urbanizację miasta - w naszym przypadku Radomia - trzeba określić strukturę zawodową i niektóre

problemy zatrudnienia imigrantów.

Na wstępie należy określić współczynnik aktywności zawodowej, który wyraża odsetek osób czynnych zawodowo do ogółu osób w wieku od 18 do 59 lat /58/. Dla imigrantów Radomia współczynnik ten przekracza 75 o/o /98 o/o dla mężczyzn i 54 o/o dla kobiet/. Jest to wskaźnik znacznie wyższy niż dla ogółu mieszkańców Radomia /A. Rajkiewicz - 58 - za optymalny poziom aktywności zawodowej ludności w wieku produkcyjnym uważa wskaźnik 80 o/o. Należy podkreślić, że czynni zawodowo wśród imigrantów Radomia stanowią większy odsetek w porównaniu z czynnymi zawodowo w całej populacji miasta /53,5:40 o/o/. Znacznie wyższe wskaźniki aktywności zawodowej imigrantów widzimy w Tarnobrzegu /19/ i Koninie /17/. Niższy udział czynnych zawodowo imigrantów Radomia spowodowany jest prawdopodobnie m.in. trudnościami na rynku pracy w tym mieście. Jak widzimy z tabeli 16, nieco większy wskaźnik czynnych zawodowo przypada na imigrantów z miast niż ze wsi.

Aktywność zawodowa imigrantów z miast i ze wsi

Tabela 16

Wyszczególnienie	Imigranci z miast	Imigranci ze wsi	Imigranci z zagranicy	Razem
Napływ ogółem	377	490	25	902
w tym czynni zaw.	213	255	13	481
Czynni zawodowo w o/o ogółu imigrantów	56,5	52,0	37,1	53,3

/Badania własne/

Taki układ jest znany z wielu obszarów urbanizacji i spowodowany jest wyższymi przeciętnie kwalifikacjami imigrantów z miast. Zatrudnienie imigrantów mężczyzn jest ponad dwa razy większe /740/o/ w porównaniu z zatrudnieniem kobiet /34,6 o/o /; dla ogółu mieszkańców Radomia zatrudnionych w gospodarce społecznej stosunek ten jest 55:25. Takie proporcje zatrudnienia kobiet i mężczyzn są zrozumiałe, jeśli uwzględnimy fakt, iż w skali ogólnopolskiej i światowej kobiety również stanowią mniejszość wśród czynnej zawodowo ludności. Mała aktywność kobiet imigrantek wpływa przede wszystkim z niskiego zatrudnienia kobiet - członkiń rodzin. Dane tabeli 17 wykazują, że niewiele więcej niż czwarta część tej kategorii imigrantek pracuje zawodowo. Natomiast w przypadku mężczyzn sytuacja rodzinna nie ma większego wpływu na stopień aktywności zawodowej, gdyż zarówno samotni jak i członkowie rodzin są zatrudnieni niemal w 75 o/o.

Aktywność zawodowa imigrantów - mężczyzn i kobiet

Tabela 17

Wyszczególnienie	Mężczyźni samotni	Mężczyźni członk. rodzin	Kobiety samotne	Kobiety członk. rodzin
Napływ ogółem	164	264	208	266
w tym czynni zaw.	121	196	89	75
o/o czynnych zaw.	73,7	74,2	42,8	28,2

/Badania własne/

Jakie są współzależności między wiekiem imigrantów a ich aktywizacją zawodową:

Aktywność zawodowa imigrantów wedle wieku

Tabela 18

Wyszczególnienie	Wiek imigrantów czynnych zawodowo					
	16-18	19-24	25-34	35-44	45-59	60 i więcej
Napływ ogółem	62	132	309	132	93	60
w tym czynni zaw.	11	90	226	93	46	8
o/o czynnych zaw.	17,6	68,2	73,1	70,4	49,4	13,3

/Badania własne/

Z tabeli 18 widzimy, że największy odsetek zatrudnionych przypada na imigrantów ze średnich grup wiekowych, a głównie liczących od 25 do 44 lat. Nieco niższy wskaźnik aktywności zawodowej imigrantów w młodszym wieku produkcyjnym wynika m.in. z faktu kontynuowania przez nich nauki. Nieduże zatrudnienie w grupie 45-59 lat to przede wszystkim wynik minimalnego zatrudnienia kobiet z tej grupy wiekowej - obciążenie obowiązkami domowymi oraz trudności ze znalezieniem odpowiedniej pracy.

Wyżej było wspomniane, że stopień aktywności zawodowej imigrantów zależy jest m.in. od kwalifikacji. Biorąc pod uwagę, że jednym ze współczynników określających kwalifikacje jest zasób wiedzy zdobytej w szkole, zacniemy rozważania od analizy wykształcenia imigrantów Radomia. Z tabeli 19 widzimy, że najliczniejszą grupę stanowią imigranci z wykształceniem podstawowym. Znikomy jest udział imigrantów z wykształceniem wyższym.

Wykształcenie imigrantów

Tabela 19

Wykształcenie imigrantów

Wysszegól- nienie	Podst.	Zas. zaw.	Sred. zaw.	Sred. ogól.	Wyższe	Bez wyszt.	Razem
Ilość imigr.	518	94	153	64	45	28	902
o/o ogółu	57,4	10,4	17,0	7,1	5,0	3,1	100

/Badania własne/

Uderza duży odsetek imigrantów nie posiadających średniego wykształcenia. Takie proporcje poziomu wykształcenia są również charakterystyczne dla innych rejonów uprzemysławianych - chociażby dla Konina, czy Lubina.

Wskaźniki zawarte w tabeli 20 pozwalają na wyciągnięcie wniosku, iż na niski poziom wykształcenia imigrantów decydujący wpływ wywierają imigranci wiejscy.

Związek wykształcenia z pochodzeniem imigrantów z miast i wsi

Tabela 20

Pochodzenie imigrantów	Imigranci wedle wykształcenia stanowią o/o napływu ludności					
	podst.	Zas. zaw.	Sred. zaw.	Sred. ogól.	Wyższe	Bez wyszt.
Ze wsi	68,8	9,5	13,5	3,0	0,6	4,6
Z miast	41,3	12,1	22,6	11,8	11,1	1,1

/Badania własne/

Ludność napływowa wiejska ma przeciętnie niższe wykształcenie niż imigranci pochodzenia miejskiego, a różnica ta jest najwyższa w kategoriach o wykształceniu średnim i wyższym.

Porównajmy z kolei przeciętne wykształcenie imigrantów z wykształceniem stałych mieszkańców Radomia mieszkających tu przed 1945 r.

Oprzemy się na materiałach „Ankiety Urbanistycznej”. Biorąc pod uwagę fakt mniejszej ilości dzieci w rodzinach imigrantów niż stałych mieszkańców Radomia wzięto pod uwagę jedynie osoby powyżej lat 16 /celem uzyskania najbardziej wiarygodnych wyników/ obraz tego zagadnienia mamy w tabeli 21/.

Wykształcenie imigrantów i pozostałych mieszkańców Radomia

Tabela 21

Kategoria ludności	Wykształcenie						razem
	podst.	zas. zaw.	śred. zaw.	śred. ogól.	wyższe	bez wyszt.	
Imigranci	52,0	6,0	18,0	14,0	7,0	3,0	100
Stali mieszk. Radomia	60,0	10,0	11,0	12,0	5,0	2,0	100

/Badania własne/

Z powyższego wynika raczej dość nieoczekiwany wniosek, ten mianowicie, że przeciętne wykształcenie imigrantów jest wyższe od wykształcenia stałych mieszkańców Radomia. Szczególnie wysoka różnica na korzyść imigrantów występuje w grupie ludności z wykształceniem średnim zawodowym, a nieco mniejsza - z wykształceniem wyższym. Jest to dowód, że imigracja miała poważny udział w pokrywaniu zapotrzebowania na kadry kwalifikowane. Przeciętnie wyższy udział ma stała ludność miasta w grupach z wykształceniem zasadniczym zawodowym i podstawowym. Dużo imigrantów zwłaszcza starszych, nie ma ukończonej szkoły podstawowej. Jest to zrozumiałe, gdy przypomnimy, że większość imigrantów Radomia pochodzi ze wsi, w którym to środowisku opuszczanie szkoły podstawowej przed jej ukończeniem było najpowszechniejsze. A. Rajkiewicz /58/ podaje, iż przeciętnie 30 o/o uczniów w Polsce jeszcze obecnie nie kończy szkoły podstawowej.

Przechodząc z kolei do zagadnienia kwalifikacji imigrantów Radomia trzeba na wstępie zaznaczyć, że analiza dotyczy stanu istniejącego w momencie przeprowadzania Spisu Powszechnego. Materiały spisowe nie pozwalają bowiem na ściśle określenie kwalifikacji imigrantów w momencie napływu - brak danych o ukończonych kursach zawodowych, względnie o ilości lat pracy na zajmowanym stanowisku w Radomiu i poprzednich miejscach zamieszkania.

Przeprowadzona klasyfikacja imigrantów w/g zawodów wykonywanych obiektywnie /zalety takiej klasyfikacji podkreślił m.in. F. Otrębski - /45/ pozwala wysnuć ważny wniosek: podstawową masę imigrantów stanowią pracownicy niekwalifikowani, oraz że najwięcej pracowników niekwalifikowanych i to przede wszystkim mężczyzn dostarcza wieś. Z tabeli 22 widzimy, że robotnicy niekwalifikowani stanowią 55 o/o ogółu imigrantów. Robotników kwalifikowanych jest już ponad cztery razy mniej. Imigranci ze średnim i wyższym wykształceniem zawodowym stanowią mniej niż jedną trzecią ogółu ludności napływowej. Jest to wskaźnik wysoki w porównaniu z 10 o/o pracowników o podobnym wykształceniu wśród ogółu zatrudnionych w gospodarce społecznej Radomia, Niemniej jednak biorąc za podstawę liczby bezwzględne należy stwierdzić, że zasadnicza masa pracowników kwalifikowanych wywodzi się spośród stałych mieszkańców miasta. Inaczej wygląda to zagadnienie w ośrodkach przyspieszonej industrializacji i urbanizacji np. w Koninie czy w Tarnobrzegu, gdzie „imigracja odegrała podstawową rolę w kssta

owaniu kwalifikowanej załogi produkcyjnej''/19/. Zróżnicowanie wykształcenia imigrantów wykazuje związek z ich pochodzeniem terytorialnym i uwidacznia się w obrębie zawodów wykonywanych wedle kryterium obiektywnego. Z niżej zamieszczonego zestawienia /tab. 22/ widać wyraźnie, że niezależnie od grupy zawodowej wśród imigrantów o najwyższych kwalifikacjach dominują imigranci z miast, przede wszystkim z ośrodków uniwersyteckich jak Warszawa, Lublin, Kraków i Wrocław. Wśród imigrantów wiejskich najliczniej reprezentowani są robotnicy grupy mechanicznej, skórzanej, budowlanej i odlewniczej.

Wykształcenie imigrantów wedle grup zawodów

Tabela 22

Wykształcenie	Grupa zawodów	Liczba imigrantów		
		ogółem	z miast	ze wsi
Wyższe	techniczne	18	18	-
	ekonomiczne	10	10	-
	inne	12	11	1
Średnie	techniczne	43	27	16
	ekonomiczne	34	19	15
	nauczyciele	15	8	7
	inne	11	8	3
Zasadnicze zaw.	mechaniczne	11	8	3
	odlewnicza	6	1	5
	skórzana	7	2	5
	usługowe	23	16	7
	inne	28	22	6
Podstawowe	mechaniczna	48	11	37
	budowlana	60	17	43
	odlewnicza	32	10	22
	skórzana	62	14	48
	inne	49	18	31

/Badania własne/

W zawodach o wykształceniu średnim imigranci pochodzący ze wsi mają duży udział wśród nauczycieli i ekonomistów / przede wszystkim kobiety/.

Zatrudnienie imigrantów w/g działów gospodarki narodowej przedstawia tabela 23. Dla porównania zamieszczono obok dane o zatrudnieniu w gospodarce społecznej ogółu mieszkańców Radomia.

Prawie połowa wszystkich czynnych zawodowo imigrantów Radomia znalazła zatrudnienie w przemyśle na terenie miasta. Przemysł jest więc siłą przyciągającą imigrantów. „Urbanizacja jest funkcją industrializacji” - pisze J. Ziolkowski /86/. Rola przemysłu w procesach urbanizacji jest powszechnie znana. Trzeba jednak podkreślić, że wskaźniki zatrudnienia w tym dziale gospodarki są znacznie wyższe w ośrodkach noworosbudowanych się /17,19/ niż w Radomiu. W tych pierwszych na ogół inne działy wykazują pewien niedorozwój.

Zatrudnienie imigrantów i pozostałych mieszkańców Radomia

Tabela 23

Działy gospodarki narod.	Zatrudnienie imigrantów		Zatrudn. w Radomiu ogółem w o/o w r. 1960x/
	Ilość	o/o	
Przemysł	232	48,1	54,3
Budownictwo	38	7,9	13,5
Rolnictwo i leśnictwo	19	3,9	0,8
Transport i łączność	43	8,9	5,8
Obrót towarowy i handel	54	11,2	12,3
Gosp. komunalna i mieszk.	14	2,9	2,5
Nauka, oświata i kultura	31	6,5	4,0
Ochrona zdr. i kult. fiz.	17	3,6	3,2
Administr. i wymiar spraw.	22	4,6	1,8
Instytucje finansowe	3	0,7	0,7
Organ. polit. i społ.	2	0,4	0,2
Pozostałe	6	1,3	0,9
Razem	481	100,0	100,0

x/ Wg. Rocznika Statystycznego Radomia 1962/

Tak na przykład wskaźnik zatrudnienia ludności napływowej /głównie kobiet/ w obrocie towarowym i handlu wynosi we wspomnianych miastach ponad 10 o/o, natomiast w Radomiu ponad 11 o/o. Wyższe procentowo zatrudnienie imigrantów niż stałych mieszkańców miasta widzimy w dziale transportu i łączności. Jeśli uwzględnimy fakt, że zatrudnieni tu byli przede wszystkim imigranci ze wsi, to możemy przyjąć stwierdzenie M. Pohoskiego /51/ o gorszej pozycji społeczno-zawodowej wychodźców wiejskich w zestawieniu z ludnością rdzennie miejską.

Poważnym działem zatrudnienia imigrantów i to najczęściej niekwalifikowanych jest w Radomiu budownictwo. Napływ do pozostałych działów gospodarki narodowej jest znacznie mniejszy. Łącznie działy założone przez L. Kosińskiego /28/ do tzw. grupy miastotwórczej zatrudniały na terenie Radomia ok. 85 o/o ogółu imigrantów czynnych zawodowo, z czego na przemysł przypadła 55 o/o.

Jak wynika z poprzednich rozważań w latach 1950-1960 w Radomiu nie budowało się większych nowych obiektów przemysłowych; poważnie jednak postąpiła rozbudowa już istniejących zakładów. Do nich właśnie napłynęło groź imigrantów. Czołowe miejsce w tym względzie zajmują Z.M. im. Waltera - największy zakład przemysłowy miasta. Skupia on prawie oszóstą część wszystkich imigrantów Radomia zatrudnionych w przemyśle. Trzeba jednak podkreślić, że wskaźnik zatrudnienia ogółu mieszkańców Radomia w tych zakładach jest znacznie wyższy. Drugi co do wielkości zakład „Radokór” zatrudnia niewiele mniej imigrantów niż „Walter”.

Zatrudnienie imigrantów wedle zakładów pracy

Tabela 24

Nazwa zakładu pracy	Zatrudnienie imigrantów		Zatrudn. ludności Radomia ogółem w o/o
	Ilość	o/o	
Zakłady Metalowe im. Waltera	49	10,2	18,4
Rad. Zakł. Przem. Skórz., „Radoskór”	45	9,4	9,6
P.K.S., P.K.P., M.P.K.	34	7,1	2,3
Miejska Rada Narod., Pow. Rada Narod.	28	5,8	2,3
Szkolnictwo	20	4,2	2,3
Odlewnie Radomskie	11	2,3	1,3
Zakłady Energetyczne	9	1,9	1,3
Radomskie Zakł. Mat. Ogniotrwałych	6	1,2	1,1
Huty Szkła	5	1,0	0,3
Placówki handlu uspołecznionego	46	9,5	4,4
Gospodarka Komun. Przeds. Remont.	32	6,6	4,4
Spółdzielczość pracy	62	12,9	4,4
Prywatne zakłady	28	5,8	4,4
Pozostałe zakłady upaństw.	100	20,8	4,4
Zatrudnienie poza Radomiem	6	1,3	2,1
Razem	481	100,0	x

/Badania własne/

Zwraca uwagę brak w rzędzie tych zakładów Radomskiej Wytwórni Papierosów. Chyba jest to spowodowane tym, że zakład ten zatrudnia przeważnie kobiety i prowadził rekrutację wśród stałych mieszkańców Radomia ze względu na nadwyżkę kobiecej siły roboczej na radomskim rynku pracy.

Poważny odsetek imigrantów widzimy ponadto w spółdzielczości pracy oraz w przedsiębiorstwach komunikacyjnych. Dużą rolę odegrała też imigracja w pokrywaniu zapotrzebowania miasta na pracowników szkolnictwa - zarówno poprzez samorzutny napływ kadr z ośrodków uniwersyteckich, jak i w drodze przeniesień służbowych - często ze wsi /por. cz. III pkt. 3/.

III. Rola siły roboczej w procesach napływu i urbanistyki Radomia

Zagadnienie roli napływowej siły roboczej w procesach urbanizacji Radomia zostanie omówione w oparciu o specjalnie przeprowadzoną przez mnie ankietę wśród czynnych zawodowo imigrantów z lat 1945-1965, oraz w oparciu o „Ankieta Urbanistyczną” przeprowadzoną w r. 1963 przez Prezydium M.R.N. w Radomiu a obejmującą zarówno stałych mieszkańców miasta jak i imigrantów. Ankieta ta zawiera m. in. materiały do analizy kierunków napływu, czynników i motywów napływu oraz stopnia stabilizacji imigrantów.

Z tabeli 26 widać, że imigranci czynni zawodowo stanowią jedynie trzecią część ogółu imigrantów ujętych ankietami. Poso- stałą część /niemal 67 o/o / stanowi imigracja towarzysząca /tj. głównie współmałżonkowie i dzieci/.

Imigracja ludności czynnej i biernej zawodowo

Tabela 26

Rodzaj ankiety	Ilość imigrantów przebadanych	w tym:			
		czynni zawod.		imigr. towarz.	
		Ilość	o/o	Ilość	o/o
Ankieta własna	776	250	32	526	68
„Ankieta Urbanist.”	653	217	33	436	67
Razem	1429	467	33	962	67

Celem dokładnego poznania motywów i mechanizmu napływu oraz procesu stabilizacji tych imigrantów wyróżniono w całej badanej zbiorowości cztery podstawowe grupy społeczno-zawodowe:

1. Imigranci niekwalifikowani
2. Imigranci kwalifikowani /bez inteligencji i kadry inż.-techn./
3. Inteligencja
4. Kadra inż.-techn. przeniesiona służbowo

Podstawą tak przeprowadzonej kwalifikacji było:

- wykształcenie imigrantów czynnych zawodowo w momencie napływu do Radomia,
- zawód wyuczony imigrantów czynnych zawodowo w momencie napływu do Radomia,
- kwalifikacje imigrantów /uwzględniając również staż pracy/

W tabeli 27 przedstawiony jest udział poszczególnych grup w stosunku do ogółu imigrantów czynnych zawodowo objętych ankietą:

Grupy społeczno-zawodowe imigrantów

Tabela 27

Grupa imigrantów	Razem		W/g ankiety własnej		W/g „Ankiety Urbanist.”	
	Ilość	o/o	Ilość	o/o	Ilość	o/o
Imigranci niekwalif.	196	42	104	42	92	42
Imigranci kwalifik. /bez 3 i 4/	157	33	78	31	79	36
Inteligencja	61	13	36	14	25	12
Kadra techn. przem. służbowo	53	12	32	13	21	10
Razem	467	100	250	100	217	100

/Badania własne oraz „Ankieta Urbanistyczna”/

Z zestawienia widać, że zarówno w materiałach ankiety własnej jak i „Ankiety Urbanistycznej” udział imigrantów poszczególnych grup w napływie ogółem nie różni się zasadniczo. Jest to dowód, że analizowana zbiorowość jest reprezentatywna dla ogółu imigrantów Radomia.

Czołową grupę imigrantów /42 o/o / stanowili przybysze nie posiadający żadnych kwalifikacji, przyuczeni do zawodu w trakcie pracy w Radomiu. Jest rezultatem dużego zapotrzebowania na siłę roboczą, szczególnie w latach pięćdziesiątych - głównie ze strony silnie rozwijającego się przemysłu. „Potrzeba rąk do pracy spowodowała gwałtowny napływ do miasta ludności wiejskiej z otaczającego miasta regionu rolniczego” - pisze S. Witkowski /81/, skąd jak wiadomo - podstawową masę stanowią imigranci niekwalifikowani.

Stosunkowo mały udział w napływie do Radomia ma imigracja kierowana, 7-mio krotnie mniejsza w porównaniu z imigracją spontaniczną i ogranicza się niemal w całości do kadry inżyniersko-technicznej. Niewiele większy odsetek imigrantów przypada na inteligencję zatrudnioną poza produkcją. W grupie tej zwraca uwagę duży udział imigrantów - nauczycieli.

1. Imigranci niekwalifikowani

W rozważaniach nad niniejszą grupą, tak zresztą jak i w analizie innych grup zmierzamy do pokazania:

- struktury demograficznej i zawodowej imigrantów w momencie przybycia do Radomia
- ich dotychczasowych dróg życiowych
- przemian struktury społeczno-zawodowej grupy w środowisku miejskim Radomia, oraz
- tendencji stabilizacyjnych względnie imigracyjnych jako podstawowego miernika w procesach urbanizacji.

Przybysze, którzy w momencie napływu do Radomia nie posiadali żadnych kwalifikacji zawodowych stanowią najliczniejszą grupę wśród ankietowanych imigrantów /196 osób spośród 467 tj. 42 o/o. W całej grupie nieznaczna większość stanowią imigranci pochodzenia robotniczego - 53 o/o. Godny podkreślenia jest przy tym fakt, że nawet wśród imigrantów pochodzenia robotniczego wywodzący się z miast stanowią niespełna 40 o/o. Ogółem wśród imigrantów niekwalifikowanych aż 75 o/o wywodzi się ze wsi. Ponad połowa tej grupy mimo pochodzenia ze wsi określiła swoje pochodzenie społeczne jako robotnicze lub rzemieślnicze. Budzi to pewne wątpliwości; należy bowiem sadzić - na co zwraca uwagę m.in. S. Nowakowski /42/, że pewna część z nich z różnych względów nie przyznaje się do swojego chłopskiego pochodzenia.

W pochodzeniu terytorialnym tej kategorii imigrantów w porównaniu z innymi grupami najsilniej zaznacza się zależność nasilenia migracji od odległości od Radomia. Prawie 90 o/o robotników niekwalifikowanych - imigrantów Radomia wywodzi się /według miejsca urodzenia/ z woj. kieleckiego. Spoza tego województwa pochodzi nieco więcej osób pochodzenia robotniczego niż chłopskiego

Nieco inaczej wygląda to zagadnienie przy rozpatrywaniu miejsca ostatniego pobytu przed napływem do Radomia. Odsetek osób przybyłych z miast wynosi 35 o/o, gdy tymczasem wg. miejsca urodzenia z miast pochodzi 25 o/o imigrantów. Jeszcze przed przybyciem do Radomia nastąpił więc w grupie pracowników niekwalifikowanych przepływ /ok. 10 o/o / ze wsi do miast - szczególnie osób pochodzenia chłopskiego. Daje się tu zauważyć podkreślona przez K. Toeplitza /76/ etapowość migracji ze wsi do miasta. Równocześnie jeszcze przed napływem do Radomia nastąpiło rozproszenie terytorialne tej grupy wywodzącej się w 90 o/o z woj. kieleckiego. Część ankietowanych /ok. 20 o/o /, głównie pochodzenia robotniczego, opuściło Kielecczynę, by powrócić tu po pewnym czasie. Miejscami ich okresowego pobytu były najczęściej miasta na Ziemiach Zachodnich, a przede wszystkim woj. wrocławskie - znany z literatury /11,29/ teren imigracji w woj. kieleckiego. Okres przebywania tam wynosił przeciętnie 3-4 lata rzadko dochodząc do lat 10. W tym czasie poważna część z nich założyła rodziny. Nie osiągnęła jednak prawdopodobnie zamierzonych efektów materialnych powróciła do woj. kieleckiego. Była to „przejściowa lecz dość znaczna emigracja” /S. Witkowski - 81/.

W całej swej masie imigranci niekwalifikowani należą jednak do grup najmniej ruchliwych terytorialnie. Tylko 25 o/o tej grupy w wędrowce ze swego miejsca urodzenia do Radomia przechodziło przez inne miejscowości - są to oprócz wymienionych już miast Ziemi Zachodnich - miasta woj. kieleckiego i to te najmniej, słabo uprzemysłowione. Tymczasem imigranci kwalifikowani, jak zobaczymy w poniższej analizie - pochodzili przeważnie z miast większych z ankiet wynika, że o masowym napływie robotników niekwalifikowanych do Radomia zdecydowały głównie czynniki natury ekonomicznej, a w minimalnym stopniu - natury psychologicznej. Tu podobnie jak w wielu innych rejonach szybkiej urbanizacji „przyczyną przestrzennych przemieszczeń siły roboczej, związanych z dążeniem imigranta do awansu życiowego jest częściej chęć uzyskania lepszej pracy niż zdobycie wyżej kwalifikowanego zawodu” /J. Herma - 19/.

Czynniki natury ekonomicznej - zdobycie zarobków i mieszkania -

są najwyraźniej widoczne w grupie pracowników niekwalifikowanych przybyłych ze wsi /75 o/o grupy/, którym miasto z reguły zapewnia lepsze warunki egzystencji niż wieś. „Miasto współczesne, zwłaszcza miasto duże, bardziej niż kiedykolwiek kojarzone jest z pojęciem wolności, od pracy na roli, niewygód cywilizacyjnego zacofania /W. Piotrowski - 47/.

W odpowiedzi na pytanie, co było powodem wyjazdu do Radomia, najczęściej padają odpowiedzi: „dla poprawienia warunków życiowych”, „nie miałem z czego utrzymać się”, „znalazłem pracę w Radomiu”.

Część grupy jako przyczynę napływu wskazuje nadzieję zdobycia zawodu, a także powrót do dawnych rodzinnych stron. Prawie połowa grupy to osoby, dla których praca w Radomiu była pierwszą ciągłą pracą w życiu. Osoby pochodzenia chłopskiego przed przybyciem do Radomia zajmowały się przede wszystkim pracą w gospodarstwie rolnym /55 o/o/, a inne zajęcia to ślusarstwo i murarstwo. Wielu ankietowanych w ogóle nie podaje rodzaju zajęcia, określając je pracą fizyczną. Imigranci pochodzenia robotniczego przed napływem do Radomia pracowali przeważnie w zakładach społecznych /oprócz kilku młodych osób podejmujących tu swoją pierwszą pracę/ i byli zatrudnieni w budownictwie, transporcie i przemyśle metalowym.

Ogół pracowników niekwalifikowanych przed napływem do Radomia nie zmieniał miejsca pracy. Zmiana objęła ok. 20 o/o imigrantów tej grupy przeważnie osób pochodzenia robotniczego, a mniej pochodzenia chłopskiego. Widzimy więc, że omawianą grupę cechowała przed imigracją do Radomia mała ruchliwość terytorialna.

Jak ułożył się całokształt życia tych imigrantów na terenie Radomia?

Przed wszystkim na początku były trudności z uzyskaniem mieszkania. Możliwość uzyskania mieszkania była tym czynnikiem, który najbardziej wpływał na opóźnienie lub przyspieszenie decyzji imigracyjnych. Grupa pracowników niekwalifikowanych miała największą trudność z osiedleniem się w Radomiu. Co trzeci imigrant tej kategorii mieszkał przez kilka lat u osób obcych lub u rodziny. Dotyczy to w równej mierze osób pochodzenia robotniczego jak i chłopskiego. Po kilku latach, przeciętnie po 3-5/ imigranci otrzymywali mieszkanie, część budowała własne, tak że w chwili obecnej tylko ok. 15 o/o z nich to osoby nie posiadające własnego mieszkania. Trzeba stwierdzić, że ankietni nie wykazała rażących trudności mieszkaniowych wśród imigrantów niekwalifikowanych /warto tu podkreślić ogólnie trudną sytuację mieszkaniową miasta/.

Tylko niecałe 10 o/o ankietowanych uważa, że nie poprawiło swoich warunków mieszkaniowych. Są to przede wszystkim osoby, które dotychczas nie otrzymały mieszkania, a przybyły z miast np. z Warszawy, Olsztyna, Wrocławia itp. Niektórzy imigranci jako jedną z przyczyn napływu do Radomia podają właśnie łatwość znalezienia mieszkania.

Z chwili przybycia do Radomia wszyscy ankietowani imigranci niekwalifikowani otrzymali pracę. Część z nich /ok. 15 o/o/ już przed osiedleniem się na stałe pracowała tutaj i dojeżdżała przez kilka lat. Imigranci poprzednio dojeżdżający rekrutują się

prawie w całości z powiatu radomskiego. Są oni w równej mierze pochodzenia robotniczego jak i chłopskiego. Zauważa się, że czasokres dojazdów z dalszych miejscowości był z reguły krótszy niż z położonych bliżej Radomia np. z Modrzejowic /ok. 15 km/ - 10 lat, z Jedlni-Letniska /ok. 10 km/ - 11 lat, z Kowali /ok. 10 km/ - 6 lat, a ze Zwolenia /ok. 30 km/ - 2 lata.

Uzyskanie mieszkania w Radomiu przesądziło z reguły o sprowadzeniu się tutaj na stałe. Imigranci niekwalifikowani znajdowali zatrudnienie przede wszystkim w przemyśle, następnie w budownictwie-gospodarce komunalnej oraz w transporcie, a więc w podstawowych działach zatrudnienia m. Radomia. Jest to grupa imigrantów, w której następowała b. często zmiana charakteru pracy po przejściu do Radomia. Wypływa to z faktu, że przed imigracją była to grupa najmocniej związana z pracą na roli, a z drugiej strony - brak kwalifikacji osób pracujących poza rolnictwem nie determinował rodzaju zajęcia w nowym miejscu pracy.

Obraz zatrudnienia tej kategorii imigrantów daje tabela:

Tabela 28

Zatrudnienie imigrantów niekwalifikowanych

Wyszczególnienie	Przemysł				Budow.	Gosp. kom. i mieszk.	Transport	Inne
	Ogółem	Met.	Skórz.	Inne				
o/o zatrudn. imigr. niekwalifikowanych	51	27	10	14	19	11	10	9
Odsetek zatrudn. mieszkańców Radomia w gosp. społ. miasta ogółem w r. 1964	55	18	13	24	10	3	8	24

/Według badań własnych oraz danych PKPG/

Jak z powyższego widać, sam przemysł zatrudniał więcej imigrantów niż pozostałe działy gospodarki narodowej razem wzięte. Czołowe miejsce zajmują w tym względzie Zakłady Metalowe im. „Waltera”, następnie „Radoskór”, a w dalszej kolejności R.Z. Przemysłu Terenowego. W zestawieniu zwraca uwagę, że w gospodarce komunalnej i budownictwie odsetek zatrudnionych robotników niekwalifikowanych - imigrantów w porównaniu z liczbą ogółem zatrudnionych w gospodarce społecznej miasta jest znacznie większy, przyczym imigranci - byli zatrudnieni najczęściej na stanowiskach pracowników fizycznych. Porównanie wskazuje na gorszą pozycję społeczno-zawodową wychodźców w zestawieniu z ludnością rdzennie miejską” /M. Pohoski - 51/.

Przejście do pracy w Radomiu z reguły nie łączyło się z awansem zawodowym, jeśli pominiemy fakt, że dla części pracowników niekwalifikowanych - głównie pochodzących ze wsi - podjęcie jakiegokolwiek pracy zarobkowej w mieście oznaczało awans. Być może s. myślą o awansie, a na pewno o konieczności, część pracowników niekwalifikowanych podniosła swoje kwalifikacje na kursach i w szkołach zawodowych. Nie jest to jednak zjawisko tak masowe jak w grupie inteligencji, czy też w grupie pracowników kwalifi-

kowanych i dotyczy przede wszystkim osób pochodzenia robotniczego /ok. 15 o/o / a mniej chłopskiego /ok. 8 o/o / Wśród pierwszych powszechnie jest zdobywanie wykształcenia średniego w szkołach budowlanych, natomiast drudzy podnoszą swoje kwalifikacje przede wszystkim na kursach /głównie tokarskich, szlifierskich/. Przeciętnie, co piąty imigrant niekwalifikowany nie mający ukończonej szkoły podstawowej uzupełnił swoje wykształcenie /ok. 20 o/o grupy nie miało ukończonej szkoły podstawowej/, a jedna osoba ukończyła liceum ogólnokształcące i kursy księgowości, co jest najwyższym osiągnięciem w tej grupie. Tymczasem wśród imigrantów pochodzenia robotniczego wykształcenie średnie zdobyło kilka osób.

Zarobki robotników niewykwalifikowanych są najniższe wśród analizowanych grup. Przeciętny miesięczny zarobek obliczony dla ogółu tej kategorii imigrantów wynosił w r. 1965 około 1.550.- zł i był nieco wyższy dla robotnika pochodzenia robotniczego. Spowodowane jest to prawdopodobnie większym przeciętnie stażem pracy i nieco wyższymi kwalifikacjami zdobytymi w trakcie pracy u osób pochodzenia robotniczego. Najwyższe zarobki osiągnęli pracownicy zatrudnieni w przemyśle /około 1.800.- zł/, a najniższe w gospodarstwie komunalnej /ok. 1.100 zł/. Nie ma wśród ankietowanych takich osób, które nie zwiększyłyby w czasie pracy w Radomiu swoich uposażeń. Rozpiętość uposażeń nie jest tu jednak duża i zawarta jest w granicach od 900 do 2.500 zł; jest więc znacznie mniejsza niż w pozostałych grupach imigrantów.

Najniższe zarobki, nienajlepsze warunki mieszkaniowe nie przeszkodziły jednak pracownikom niewykwalifikowanym w pozytywnej ocenie całokształtu ich życia w Radomiu. Wszyscy z nich bowiem - czego nie ma w żadnej innej grupie są zadowoleni z pobytu w tym mieście.

Jakie najważniejsze zamierzenia życiowe zrealizowali?

Na pierwszym miejscu stawiają poprawę warunków pracy i zamieszkania, co przecież było głównym powodem imigracji do Radomia. „Mam mieszkanie, pracę i działkę z letnim domkiem” - pisze 45-letni mężczyzna pochodzenia chłopskiego - dziś pracownik P.K.P. „Poprawiłem warunki materialne i dlatego chcę tu pozostać” - podaje mężczyzna z pow. radomskiego, ojciec czworga dzieci. Inni piszą: „Dzieci skończyły dobre szkoły”, „zrealizowałem prawie wszystkie swoje zamierzenia”, a nie są wyjątkiem wypowiedzi o zbudowaniu własnego domu, czy zakupieniu samochodu.

Trzeba stwierdzić, że w realizacji zamierzeń osób pochodzenia chłopskiego na pierwszym miejscu są stawiane osiągnięcia materialne, gdy tymczasem wśród osób pochodzenia robotniczego podkreślane są także osiągnięcia w zakresie kształcenia siebie i swych dzieci, czy chociażby „urządzenie własnej biblioteki” - jak pisze mężczyzna przybyły z Warszawy. To ogólne zadowolenie z pobytu w Radomiu gwarantuje, że grupa pracowników przybyłych bez kwalifikacji, pozostanie tutaj. „Można z niewielkim błędem przyjąć założenie, że ludzie deklarujący chęć pozostania w miejscu zamieszkania zaspakajają w jego warunkach większość swoich najważniejszych potrzeb” - pisze B. Tejkowski /74/.

O tej stabilizacji w przypadku Radomia świadczą wypowiedzi na temat pozostania w tym mieście. Wszyscy chcieliby tu pozostać, bo są związani z miejscem pracy, z mieszkaniem, z najbliższą rodziną, bo wreszcie - jak piszą ogólnie - „jest tutaj dobrze”, lub „podoba się ładne, czyste miasto”. Za takim stanowiskiem przemawia być może również niewspółmiernie wysokie w porównaniu z poprzednim miejscem zamieszkania wykorzystanie dóbr kulturalnych w Radomiu - co widać wyraźnie z ankiet, szczególnie w przypadku imigrantów pochodzenia chłopskiego. Trzeba jednak zastrzec, że imigranci nie stali się nagle w ogólnej masie stałymi bywalcami kin, teatru czy biblioteki, ale pójdą co miesiąc do kina, czy 1-2 razy w roku do teatru jest postępowaniem, gdy się poprzednio nie chodziło tam w ogóle. Deklarowane przez imigrantów ich zainteresowania kulturalne musimy przyjmować z rezerwą wiedząc, iż szczególnie w przypadku imigrantów ze wsi /a tacy przeważają w analizowanej grupie/ istnieje duża rozbieżność między deklarowanym a faktycznym wykorzystaniem dóbr kulturalnych /na co zwraca uwagę Z. Sufin - 69/.

W analizie planów na przyszłość - podobnie jak w innych grupach imigrantów - podkreślona jest troska o wykształcenie dzieci. Dąży się również i to w szerszym zakresie niż np. w grupie inteligencji i kadry technicznej do tego, aby dzieci pozostały w Radomiu na stałe. Ale jednocześnie z wielu wypowiedzi przebija troska o to, czy dzieci uzyskają tu pracę. Jest to poniekąd usprawiedliwione, gdy uprzytomnimy sobie, że w Radomiu występują pewne trudności z zatrudnieniem kobiet i coraz większe zapotrzebowanie na pracowników kwalifikowanych. „Dzieci nie pozostaną w Radomiu, bo brak pracy dla kobiet” - pisze 35-letnia matka 4 dzieci, lub „dzieci pozostaną w Radomiu jeśli zdobędą zawód, pracę i mieszkanie”.

Ogólnie jednak trzeba stwierdzić, że grupa imigrantów niekwalifikowanych /ale zdobywających kwalifikacje w Radomiu/ ta najliczniejsza kategoria imigrantów, osiągnęła wysoki stopień stabilizacji, jest więc grupą najsilniej urbanizującą Radom.

2. Imigranci kwalifikowani

Ankietowana grupa imigrantów - pracowników kwalifikowanych /bez inteligencji i kadry inżynieryjno-technicznej przeniesionej służbowo/ stanowi 33 o/o całej zbiorowości - 157 osób spośród 467. Jest ona reprezentowana głównie przez imigrantów z wykształceniem zasadniczym zawodowym i średnim, a w znacznie mniejszym stopniu z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym. Trzeba zaznaczyć, że ponad 50 o/o analizowanej kategorii imigrantów zdobyło kwalifikacje przed przybyciem do Radomia na różnego rodzaju kursach lub w czasie długoletniej praktyki, a reszta zdobyła je w trakcie nauki w szkołach.

Gdy chodzi o pochodzenie społeczne, zaznacza się tu dość równomierny udział imigrantów rekrutujących się z rodzin robotniczych, chłopskich i inteligentnych.

W porównaniu z grupą imigrantów niekwalifikowanych zaznacza się tu większy udział osób urodzonych w mieście /ok. 25 o/o /

Dalej zobaczymy, że udział ludności napływowej z miast w grupach imigrantów o wysokich kwalifikacjach - inteligencji i kadry technicznej - był jeszcze większy. Gdy rozpatrzmy miejsca zamieszkania przed napływem do Radomia, to okaże się, że zachodzi równowaga między imigrantami przybyłymi ze wsi i z miast. Wynika to z faktu, że znaczna część imigrantów opuściła wieś, uzyskala kwalifikacje zawodowe /przede wszystkim w szkołach i kursach/ w miastach położonych najbliżej miejsca urodzenia, a więc na ogół w miastach województwa kieleckiego i następnie przeniosła się do Radomia. Zauważymy tu wspomnianą wyżej etapowość migracji /76/. Mniejszy w tej grupie niż w kadrze technicznej przeniesionej służbowo jest odsetek imigrantów z miast większych od Radomia /16 o/o wobec 30 o/o w grupie technicznej/. Miasta te są położone przeważnie w województwie kieleckim.

Przy rozpatrywaniu imigrantów ze wsi widać wyraźną zależność nasilenia napływu od odległości od Radomia; niemal wszyscy robotnicy kwalifikowani pochodzący ze wsi przybyli do Radomia z macierzystego powiatu i z powiatów sąsiednich. Potwierdza się tu teza o ich mniejszej ruchliwości terytorialnej.

Rozpatrzmy analizowaną grupę imigrantów kwalifikowanych w społeczności miejskiej Radomia. Już samo wejście do Radomia było dla tej grupy łatwiejsze niż dla pracowników niekwalifikowanych, a znacznie trudniejsze niż dla grupy przeniesionych służbowo.

Liczne są tu przypadki dojeżdżania do pracy z miejscowości spoza Radomia - prawie w całości z pow. radomskiego. Około 40 o/o tych imigrantów po przybyciu do Radomia zamieszkało we wspólnym mieszkaniu u krewnych, teściów lub osób obcych. Znaczna część z nich mieszka tak do chwili obecnej. Trzeba tu podkreślić, że duża część - ponad 20 o/o - tej kategorii imigrantów nie otrzymała nowego mieszkania, mimo że niektórzy z nich są tu kilkanaście lat, co w grupie kadry inżynieryjno-technicznej nie ma miejsca zupełnie.

Rzecz ciekawa jednak, że mimo to, ci wszyscy imigranci oceniają swoje warunki mieszkaniowe jako lepsze niż w poprzednim miejscu zamieszkania, większość z nich przybyła do Radomia z rodzinami, przeważnie z 2-3 dziećmi, a przeciętna wielkość rodziny jest w tej chwili większa niż w grupie kadry inżynieryjno-technicznej.

Z jakim przygotowaniem do pracy zawodowej przybyli imigranci tej grupy?

Są to przede wszystkim ślusarze, mechanicy różnych specjalności, tokarze, szewcy, stolarze i zaskakująco duża ilość krawców, aczkolwiek tylko część z nich po przybyciu do Radomia pracowała w wyuczonym zawodzie.

Przebieg pracy zawodowej tych imigrantów w Radomiu świadczy o ich dalszej stabilizacji. Zaledwie kilka osób zmieniło zakład pracy na terenie miasta, przy czym zmiany te następowały między zakładami tej samej gałęzi wytwórczości i nie wpływały na zmianę zajmowanego stanowiska. Tylko ok. 15 o/o imigrantów - pracowników kwalifikowanych po podjęciu pracy w Radomiu

uzyskało awans na wyższe stanowisko w zakładzie. Niemal cała grupa pracuje w zawodach, do których zdobyła przygotowanie w szkole lub na kursach poza Radomiem. Wyjątkowo dużą część tej kategorii imigrantów skupiła spółdzielczość pracy.

Zatrudnienie imigrantów kwalifikowanych w Radomiu **Tabela 28**

Wyszczególnienie	Przemysł				Budown.	Gosp. Kom. i Miesz.	Transport	Inne
	Ogółem	Metal.	Skórzany	Inne				
o/o zatrudnionych imigr. kwalifik.	53	19	10	24	11	5	8	23
o/o zatrudn. miesz. Radomia w gosp. społ. miasta w 1964 r.	55	18	13	24	10	3	8	24

/według badań własnych oraz danych PKPG/

Wskaźniki zatrudnienia imigrantów kwalifikowanych i ogółu mieszkańców Radomia /w gospodarce uspołecznionej/ są bardzo zbliżone. W porównaniu z grupą imigrantów niekwalifikowanych widzimy tu ponad 2 razy większe zatrudnienie w dziale „inne”, na co składa się przede wszystkim wysokie zatrudnienie w administracji, handlu i innych zajęciach nieprodukcyjnych /wskaźnik zatrudnienia ogółu mieszkańców miasta jest tu jednak wyższy/. Znacznie mniejsze zatrudnienie imigrantów kwalifikowanych niż niekwalifikowanych notujemy w budownictwie

Mimo, że podjęcie pracy w Radomiu na ogół nie łączyło się z awansem zawodowym, to jednak ok. 90 o/o ankietowanych jest zadowolonych z obecnych warunków pracy i uważa je za lepsze niż w poprzednim miejscu zamieszkania. Na opinii pozostałej, niewielkiej reszty grupy /10 o/o / oceniającej ujemnie warunki pracy zaciążyło objęcie niższego stanowiska w zakładzie, albo stosunkowo niskie zarobki /1100-1500 zł miesięcznie/. Trzeba tu jednak podkreślić, że nominalne płace ok. 90 o/o imigrantów tej grupy w czasie pobytu w Radomiu wzrosły w różnym stopniu zależnie od wykształcenia i stanowiska. Pewien skrótowy obraz tego zagadnienia daje poniższe zestawienie:

Płace imigrantów zatrudnionych w przemyśle **Tabela 29**

Gałąź przemysłu	Przeciętne uposażenie miesięczne	
	Imigranci Radomia	Średnio w Polsce ^x
Metalowcy	1700 - 2100	1956
Skórzano-obuwn.	ok. 1700	1590

x/ Wg. „Rocznika Statystycznego 1965”

Zarobki kadry technicznej z tej grupy imigrantów kształtują się na znacznie wyższym poziomie i na ogół dochodzą do 3000.- zł miesięcznie. Widać więc tutaj dużą zależność uposażenia od kwalifikacji. Zdają sobie z tego sprawę sami imigranci, skoro ponad 33 o/o z nich uzupełnia swoje wykształcenie w czasie pobytu w Radomiu. Część skończyła szkołę podstawową, po kilka osób szkoły średnie i W.S.I. Do tego dochodzi kilkanaście osób, które podnosiły kwalifikacje na kursach. Ogółem ok. 45 o/o tej kategorii imigrantów podnosiło swoje kwalifikacje podczas pobytu w Radomiu. Jest to odsetek ponad 4 razy wyższy niż w grupie przeniesionej służbowo, czy też w grupie imigrantów niekwalifikowanych. Biorąc pod uwagę, że awanse zawodowe nie były zbyt częste wśród tej grupy pracowników, należy sądzić, że o ich masowym dokształcaniu decydowały obok bodźców natury materialnej bodźce prestiżowe. Znaczenie tego czynnika podkreślił m.in. Z. Sufin /69/. O silnym pędzie do uzupełnienia wykształcenia świadczą też liczne wypowiedzi na temat planów na przyszłość. Zdobywanie wykształcenia - to najczęściej wymieniane zamierzenia na przyszłość. Oto np. pracownik fizyczny zakładów „Radoskór” pochodzący z rodziny robotniczej przybył do Radomia w roku 1946 nie mając ukończonej szkoły podstawowej. Tu do r. 1952 zdobył wykształcenie średnie, a zamierza ukończyć W.S.I. Obok wykształcenia własnego w planach na przyszłość wyróżnia się dążenie do wykształcenia dzieci i zapewnienia im jak najlepszych warunków bytowych. „Wykształcenie jest wartością najsilniej pożądaną dla dzieci” - pisze Z. Sufin /69/. Zakres dążeń jest tu znacznie wyższy niż to widzimy w grupie kadry techn. przeniesionej służbowo.

Na zakończenie krótka ocena stopnia stabilizacji tej grupy w środowisku miejskim Radomia. Prawie 90 o/o ankietowanych /z tego ogół mieszka w Radomiu ponad 5 lat/ jest zadowolonych z pobytu w tym mieście i nie zamierza wyjeżdżać stąd w przyszłości. Chęć wyjazdu deklarują przeważnie imigranci z miast, którzy chcieliby udać się do miast większych, a przede wszystkim do Warszawy. Nie zmienia to jednak ogólnego stwierdzenia, że pracownicy kwalifikowani są grupą ustabilizowaną bez wyraźnych tendencji migracyjnych, a więc grupą silnie urbanizującą Radom. Za takim stwierdzeniem przemawia również analiza zamierzeń na przyszłość samych imigrantów i odnośnie ich dzieci, którym rodzice chcą dać tu możliwie wysokie wykształcenie i ułożyć życie tak, aby pozostały w rodzinnym mieście.

3. Grupa inteligencji

Przystępując do analizy tej kategorii imigrantów należy przede wszystkim określić bliżej pojęcie „inteligencja”, które od dawna wzbudzało w Polsce wiele dyskusji /R. Turski - 77/. Zgodnie z określeniem J. Szczepańskiego /71/:

„Inteligencja to niejednorodna warstwa społeczna stanowiąca zbiór różnych kategorii zawodowych zajmujących się twórczością kulturalną w szerokim znaczeniu, organizowaniem pracy i współżycia zbiorowego oraz rozwiązywaniem zagadnień praktycznych wymagają-

cych wykształcenia specjalistycznego i stosowania wiedzy teoretycznej”.

Do grupy inteligencji zaliczymy z socjologicznego punktu widzenia pracowników 3 kategorii zawodowych: twórców kultury, organizatorów pracy i życia zbiorowego i specjalistów wykonujących prace umysłowe, wymagające przygotowania teoretycznego /służba zdrowia, nauczyciele, pracownicy nauki/ Za J. Szczepańskim z grupy tej wyłączono „pracowników umysłowych spełniających funkcje wykonawcze i administracyjno-biurowe, wymagające jedynie pewnego poziomu wykształcenia ogólnego”. Wyróżniona kategoria imigrantów stanowi najmniejszą liczebnie grupę spośród analizowanych, a mianowicie 53 osoby, co stanowi tylko 12 o/o całej zbiorowości. Stąd też nie które wnioski wyciągnięte w trakcie analizy tej grupy są dość ogólne. Należy tu zaznaczyć, że tę samą kategorię społeczno-zawodową reprezentuje część imigrantów zaliczonych do grupy kadry inżyniersko-technicznej przeniesionej służbowo, wyłączonej stąd jednak ze względu na inny charakter jej napływu do Radomia.

Obraz grupy inteligencji przed przybyciem do Radomia jest dość prosty. Połowa z nich pochodzi z rodzin inteligentnych, a reszta to przede wszystkim osoby pochodzenia robotniczego. Mały jest tu udział osób pochodzenia chłopskiego /jakkolwiek wiemy, że udział inteligencji pochodzenia chłopskiego w Polsce jest poważny - 61/. Pochodzenie społeczne inteligencji imigrującej do Radomia jest podobne jak w grupie kadry inżyniersko-technicznej przeniesionej służbowo. Ponad 60 o/o tej grupy wywodzi się z miast, a imigranci wjejscy pochodzą przeważnie ze wsi woj. kieleckiego. Skąd, biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania przed przybyciem do Radomia ta kategoria imigrantów napłynęła?

W 75 o/o z miast i to przeważnie /ok. 90 o/o / mniejszych od Radomia - zarówno z woj. kieleckiego jak i z woj. pozostałych. I tutaj widzimy, że część imigrantów przed napływem do Radomia opuściła rodzinną wieś i na rzecz miasta. Trzeba odnotować wielką ruchliwość terytorialną tej grupy, większą nawet niż w grupie kadry technicznej przeniesionej służbowo. Nieliczne są jednak przy tym przypadki, gdy imigrant przynosił się z miejscowości większych do mniejszych.

Z samego określenia inteligencji wynika, że grupa ta posiada przynajmniej średnie wykształcenie. W naszym przypadku ponad 50 o/o osób ma wykształcenie wyższe, a reszta średnie i niepełne wyższe. Niemal 50 o/o całej grupy posiada kwalifikacje do zawodu nauczycielskiego do nauczania w szkołach średnich i podstawowych; pozostała reszta to inżynierowie na kierowniczych stanowiskach, pracownicy wymiaru sprawiedliwości i opieki nad zdrowiem.

Jeżeli w grupie inteligencji przed napływem do Radomia zauważamy wiele cech wspólnych z grupą kadry technicznej przeniesionej służbowo /prawie zarówno pod względem poziomu wykształcenia to - podobieństw tych trudno dopatrzeć się już w trakcie ich pobytu w Radomiu. Weźmy dla przykładu sytuację mieszkaniową. Tam prawie 100 o/o otrzymało nowe mieszkania, a w grupie inteligencji prawie 50 o/o zatrzymało się na pewien czas u rodziny. Znaczna część tej grupy ocenia swoje warunki mieszkaniowe w chwili obecnej

jako gorsze niż w poprzednim miejscu zamieszkania, co w grupie kadry technicznej niemalże nie miało miejsca.

W grupie inteligencji w porównaniu z innymi grupami przy podejmowaniu decyzji imigracyjnych najmniejszą rolę odegrały czynniki natury ekonomicznej. Inteligencja napływowa nie przybywała tu celem zapewnienia rodzinie egzystencji /co było tak mocno podkreślone przez imigrantów niekwalifikowanych/, a co najwyżej celem poprawienia warunków mieszkaniowych. Ważną przyczyną napływu do Radomia było zamieszkiwanie tutaj współmałżonka. Wydaje się jednak, że najważniejszą rolę przy podejmowaniu decyzji przesiedlenia się do Radomia odegrały czynniki natury psychologicznej. Z analizy przebiegu pracy zawodowej i ruchliwości terytorialnej tej grupy jako poważny bodziec imigracji do Radomia można zauważyć bowiem dążenie do wejścia w środowisko dużego miasta /90 o/o miast ostatniego pobytu było mniejszych od Radomia/, która to tendencja nie została jednak wyraźnie zaznaczona w odpowiedziach ankietowanych. Zwrócił na to zagadnienie uwagę B. Tejkowski /74/ omawiając problem stabilizacji ludności w małym miasteczku /a z takich pochodzi gros napływowej inteligencji Radomia/. Część inteligencji, a przede wszystkim nauczyciele - jako przyczynę osiedlenia się w Radomiu podają „przeniesienie służbowe”. Z analizy ankiet wynika, że były to jednak przeniesienia służbowe na własną prośbę imigrującego - trudno bowiem przyjąć, że przenoszono służbowo - na życzenie instytucji - nauczycieli z krańców województwa lub z odległych miast Polski.

Istotną różnicę między grupą inteligencji i kadry technicznej przeniesionej służbowo zauważamy w analizie zagadnienia dokończenia się. Ponad 30 o/o inteligencji uzupełniło swoje wykształcenie w trakcie pracy w Radomiu, gdy tymczasem wśród kadry technicznej ma to miejsce sporadycznie. Na wysoki odsetek dokończającej się inteligencji wpływa w poważnej mierze dokończenie nauczycieli: „Zawód nauczyciela już ze względu na swój charakter sprzyja dokończaniu się” - pisze J. Woskowski /82/.

W grupie inteligencji zauważa się nieco mniejszą stabilizację, gdy chodzi o pracę na terenie miasta Radomia. Wielu imigrantów zmieniło w przeciągu kilkunastu lat miejsce pracy kilkakrotnie, aczkolwiek bez zmiany charakteru pracy. Dotyczy to w pierwszym rzędzie nauczycieli, a następnie kierowników zespołów artystycznych. Prawdopodobnie jest to spowodowane poszukiwaniem jak najlepszych warunków pracy, które to warunki są oceniane ujemnie /jako gorsze niż przed przybyciem do Radomia/ prawie przez połowę ankietowanych. Przy okazji kilka słów o zarobkach. W całej bez mała grupie uległy one zwiększeniu w granicach od 30 do 50 o/o, a niekiedy nawet - szczególnie przy dłuższym stażu pracy o ok. 100 o/o i wynoszą średnio 2000-2500 zł miesięcznie /ok. 25 o/o niższe niż w grupie kadry technicznej/, przy dużej jednak rozpiętości od 1200 do 5500 zł. Wynikające z analizy stosunkowo wysokie zarobki inteligencji są spowodowane jej przeciętnie wysokim wykształceniem. Wśród nauczycieli - imigrantów większość ma wykształcenie wyższe, bo tylko przy takim wykształceniu można było uzyskać w mieście lepszą pracę.

Na zakończenie w celu pokazania roli tej grupy w procesie urbanizacji Radomia dokonajmy krótkiej analizy stopnia jej

stabilizacji w mieście. Większość - około 70 o/o ankietowanych zamierza pozostać tu w dalszym ciągu i uważa, że ich dzieci pozostaną tu również na przyszłość. Ciekawe jednak, że ponad połowa inteligencji nie jest zadowolona z pobytu w Radomiu, a pozostanie tutaj uważa za konieczność: „trudności ze zmianą”, „brak innych możliwości” lub poprostu „bo muszę pozostać”. Dlaczego chcieliby wyjechać? „Chodzi o lepsze warunki pracy” - nauczyciel po studiach - od 13 lat w Radomiu, „nie odpowiada mi środowisko”, „brak bliskiej rodziny” lub też „za małe miasto, zły klimat”.

Głównymi motywami dalszego pozostawania w Radomiu są - jak w innych grupach - powiązania z miejscem pracy i zamieszkania. Realizacja zamierzeń związana z imigracją do Radomia i plany na przyszłość to również rzeczy charakterystyczne dla tej grupy. Tu jak nigdzie indziej w realizacji zamierzeń na pierwszym miejscu stawia się „pracę w ulubionym zawodzie” i zdobycie wykształcenia oraz wykształcenie dzieci. Ponadto wymienia się tu uzyskanie mieszkania, czy zakupienie samochodu. Zaskakuje wypowiedź, że imigrant - nie zrealizował żadnych życiowych zamierzeń; „wegetacja” - jak pisze.

W planach na przyszłość tej kategorii imigrantów przebija prawie wyłącznie troska o wykształcenie dzieci. Zamierzenia natury materialnej są tu na dalszych miejscach. Nie wdając się w szczegółową analizę możliwą zresztą przy dość małej ilości ankiet - należy stwierdzić, że grupa inteligencji wyróżnia się wśród pozostałych imigrantów stosunkowo najmniejszą stabilizacją z wyraźnymi tendencjami imigracyjnymi do innych miast /por. Z. Sufin -69/. Jest grupą interesującą szczególnie z socjologicznego punktu widzenia, co nie jest jednak przedmiotem rozważań w niniejszym opracowaniu.

4. Kadra inżynieryjno-techniczna przeniesiona służbowo

Liczną grupę wśród imigrantów Radomia z lat 1945-1965 stanowią inżynierowie i technicy przeniesieni do tego miasta służbowo - 61 osób spośród 467 tj. 13 o/o. Wielkość napływu tej grupy wskazuje na znaczenie procesów kierowanych w imigracji do Radomia w stosunku do procesu napływu spontanicznego, który objął grupę ponad 6 razy większą. Omawiana wyżej grupa inteligencji liczebnie była niemal równa grupie inżynieryjno-technicznej.

Na wstępie należy podkreślić, że większość imigrantów przeniesionych służbowo do Radomia pochodzi z miast /75 o/o/ i to zarówno mniejszych od Radomia /np. Pionki, Skarżysko, Starachowice/, jak i większych /np. Lublin, Warszawa/. Wśród tych miast można wyróżnić dwa typy: miasta silnie uprzemysłowione, o strukturze funkcjonalnej zbliżonej do Radomia /np. Starachowice, Skarżysko/ i miasta - ośrodki szkolnictwa wyższego /Warszawa, Lublin, Wrocław/. Odsetek imigrantów z miast jest w tej grupie najwyższy - większy niż wśród imigrantów niekwalifikowanych. Najwięcej przeniesień służbowych miało miejsce z miast woj. kieleckiego /około 70 o/o /. Przeniesienia te dotyczyły niemalże w całości mężczyzn.

Grupa przeniesionej służbowo kadry technicznej w porównaniu z grupą inteligencji ma przeciętne wykształcenie nieco niższe - 25 o/o osób z wykształceniem wyższym /tam prawie połowa/, ale jednocześnie o wiele wyższe niż w grupach pozostałych. Jest to dość ściśle powiązane z pochodzeniem społecznym. Przeważająca większość tych imigrantów jako swoje pochodzenie społeczne podała robotnicze, inteligenckie i rzemieślnicze, a tylko bardzo nieliczne są osoby pochodzenia chłopskiego. Inną ważną cechą przeniesionych służbowo imigrantów jest ich ustabilizowane życie rodzinne przed przybyciem do Radomia. Prawie 100 o/o przeniesień objęło osoby, które założyły rodzinę poza Radomiem i miały w momencie napływu jedno, dwoje lub więcej dzieci. Współmałżonkowie tych imigrantów w nielicznych tylko wypadkach pochodzą z Radomia.

Analiza przebiegu pracy zawodowej w powiązaniu z miejscem pracy kadry inżynierjno-technicznej przeniesionej służbowo pozwala wyciągnąć wnioski o jej bardzo dużej ruchliwości terytorialnej przed napływem do Radomia trzy lub czterokrotnie zmieniali miejsce pracy i zamieszkania. Np. technik-mechanik do r. 1946 był w Krakowie, w latach 1946-1947 we Wrocławiu, 1947-1954 - w Dęblinie i wreszcie zatrzymuje się na dłuższy pobyt w Radomiu, ponieważ odpowiadają mu tu warunki pracy, płacy i zamieszkania. Inny technik branży metalowej pochodzący z Białej Podlaskiej od r. 1947 pracował w Zielonej Górze, następnie 2 lata w Bytomiu, a od 1951 r. mieszka i zamierza nadal mieszkać w Radomiu. Technik samochodowy - jego szlak wiedzie od Warszawy przez Szczecinek, Legnicę do Radomia.

Nieliczne są przypadki, kiedy emigrant przeniesiony służbowo do Radomia uprzednio pracował tylko w jednej miejscowości. Szlaki wędrówek kadry technicznej - jak wynika z ankiet wiodły przez miasta Ziemi Zachodnich /szczególnie w latach powojennych/, gdzie zapotrzebowanie na siłę roboczą, szczególnie wykwalifikowaną było bez porównania większe niż gdziekolwiek w Polsce.

Część kadry technicznej została przeniesiona bezpośrednio z ośrodków szkół wyższych /Warszawa, Lublin, Kraków/, gdzie ukończyła studia, lub podjęła pracę zaraz po otrzymaniu dyplomu ze względu na atrakcyjność tych miast /życie kulturalne, możliwości wykształcenia dzieci/ mimo, że zapotrzebowanie na kadry w innych miastach - chociażby w Radomiu było większe.

Rozpatrując grupę imigrantów przeniesionych służbowo już na terenie Radomia zauważamy przede wszystkim wysoką pozycję tej grupy w społeczności miejskiej - zarówno, gdy chodzi o pracę i zarobki, jak i warunki mieszkaniowe, na które nie uskarża się z tej grupy prawie nikt. Wszyscy przeniesieni służbowo zaraz po przybyciu do Radomia lub w niedługim czasie otrzymali mieszkanie. Z „Ankiety Urbanistycznej” wynika, że ok. 70 o/o tej kategorii imigrantów jest w posiadaniu mieszkań 3-izbowych i większych /w grupie imigrantów niekwalifikowanych wskaźnik ten wynosi 32 o/o. Musiały to być mieszkania wygodne, skoro prawie wszyscy oceniają swoje warunki mieszkaniowe jako lepsze niż w poprzednim miejscu zamieszkania. A trzeba tu podkreślić, że prawie 100 o/o tej grupy przybyło z rodzinami i to przede wszystkim z miast. Stałego osiedlenia się w Radomiu nie poprzedziły w tej grupie dojazdy do pracy, ani zamieszkiwanie w hotelach robotniczych. W wielu przypadkach nastąpiła po kilku latach wymiana mieszkania na lepsze. Uzyskanie

mieszkania jest niewątpliwie czynnikiem stabilizującym imigrantów w środowisku miejskim Radomia i nie tylko Radomia /19, 38/.

Nastąpiła też dalsza stabilizacja grupy, gdy chodzi o pracę zawodową. Większość ankietowanych bowiem od czasu przybycia do Radomia, pracuje w tym samym zakładzie, gdy tymczasem przed napływem do Radomia następowała często zmiana zakładu pracy w obrębie jednej miejscowości. Ogół przeniesionych służbowo ocenia swoje warunki pracy jako lepsze niż w poprzednim miejscu przed imigracją. Trudno przy tej ilości ankiet znaleźć wyjaśnienie faktu, że część grupy ocenia swoje warunki pracy jako gorsze niż poprzednio. Są to imigranci zarówno z miast dużych jak i małych, z wykształceniem średnim i wyższym. Być może na takiej opinii zaważyły czynniki natury psychologicznej.

Zarobki w tej całej grupie uległy zwiększeniu w granicach od 10 do 50 o/o /przykładowo z 3500 do 4300, z 1800 do 2300, z 2000 do 3000 zł miesięcznie/. Większość kadry technicznej osiąga zarobki w granicach 1200 - 6000 zł miesięcznie.

Najwięcej imigrującej kadry technicznej skupił przemysł /głównie metalowy, a następnie budownictwo i transport, a więc te działy gospodarki, w których zatrudnienie na terenie Radomia należy do największych i wzrosło szczególnie w latach pięćdziesiątych - por. „rynek pracy”/. Zakłady skupiające najwięcej imigrującą kadry inżynierjno-technicznej to przede wszystkim Zakłady Metalowe im. Waltera i Odlewnie Radomskie, nieco mniej „Radoskór”.

Imigranci przeniesieni służbowo zajmują w zakładach radomskich z reguły eksponowane stanowiska - przeważnie wyższe niż w poprzednim miejscu pracy, np. technik-hutnik obejmuje kierownictwo odlewni żeliwa, technik blacharski - kierownictwo zakładu, mechanik samochodowy - kierownictwo warsztatów, mechanik lotniczy zostaje konstruktorem technicznym, czy wreszcie inspektor eksploatacji zostaje dyrektorem zakładu energetycznego, a główny mechanik zakładów - dyrektorem technicznym.

Podnoszenie kwalifikacji zawodowych przez imigrantów tej grupy jest rzadkością. Na 61 osób tylko trzy uzupełniły na terenie Radomia swoje wykształcenie, a kilka podniosło swoje kwalifikacje na kursach. Jest to zrozumiałe, gdy weźmiemy pod uwagę, że znaczna część tej grupy ma ukończone studia wyższe. Niemniej jednak spora liczba osób zajmujących poważne stanowiska w zakładach pracy przy średnim wykształceniu sugeruje, że doksztalcenie tej kategorii imigrantów powinno być bardziej rozpowszechnione. Z. Sufin /59/ omawiając zagadnienie zależności uposażenia od wykształcenia w oparciu o badania przeprowadzone w warszawskim przedsiębiorstwie dochodzi do wniosku, że zbyt mały wzrost uposażenia - po uzupełnieniu wykształcenia do poziomu wymaganego na zajmowanym stanowisku - nie stwarza bodźców zachęcających do nauki. Wydaje się, że tłumaczy to również nasz radomski przykład.

W jakim stopniu kadra techniczna przeniesiona służbowo osiągnęła stabilizację, jak zaaklimatyzowała się w środowisku miejskim Radomia, wyjaśni nam również analiza planów na przyszłość tej grupy i ocena przez nią samą całokształtu życia w Radomiu. Stopień stabilizacji określa rolę grupy jako czynnika urbanizującego miasto.

44

Stopień stabilizacji imigrantów to podstawowy miernik ich wpływu na urbanizację miasta. Trzeba stwierdzić, że niemal wszyscy imigranci osiągnęli w dużym stopniu stabilizację życia w Radomiu. Wskazuje na to zarówno realizacja zamierzeń, jak i plany na przyszłość. O największej stabilności możemy mówić zwłaszcza w odniesieniu do grupy robotników /głównie przybyłych do Radomia bez kwalifikacji/. Stosunkowo silny poziom stabilizacji osiągnęła kadra techniczna, a najniższy chyba - część inteligencji, nie na tyle jednak, aby to mogło zaważyć na procesie urbanizacji Radomia /a to ze względu na stosunkowo mały udział tej kategorii imigrantów w napływie/.

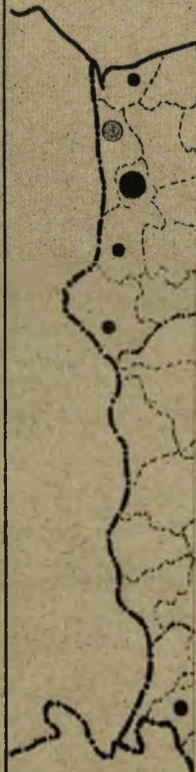
Zjawisko masowej imigracji do Radomia /zahamowanej jednak pod koniec lat sześćdziesiątych/ wywarło pewne ujemne skutki, z których do najważniejszych należy zaliczyć:

- pogorszenie sytuacji mieszkaniowej /zageszczenie na izbę należące do największych w woj. kieleckim/,
- niewystarczający - w porównaniu ze wzrostem ludnościowym rozwój inwestycji komunalnych i niektórych usług,
- trudności na odcinku zatrudnienia kobiet i młodocianych /jako skutek poważnego udziału imigracji towarzyszącej w napływie/, w związku z czym istnieje konieczność lokalizacji w Radomiu dużego zakładu zatrudniającego przede wszystkim kobiety; z powyższego wynika jednocześnie wniosek, że w trakcie kilkunastoletniej imigracji do Radomia uległy całkowitemu odwróceniu relacje między industrializacją a urbanizacją. Pierwotnie napływ był konsekwencją silnego rozwoju przemysłu, a współcześnie nadmiar rąk do pracy stwarza konieczność rozwoju przemysłu i innych działów zatrudnienia.

**POCHODZE
IMGRANTÓW
W PODZIALE N**

SKALA

● ludność
" " " " " "
● Uroga i
Wielkość
do słoci

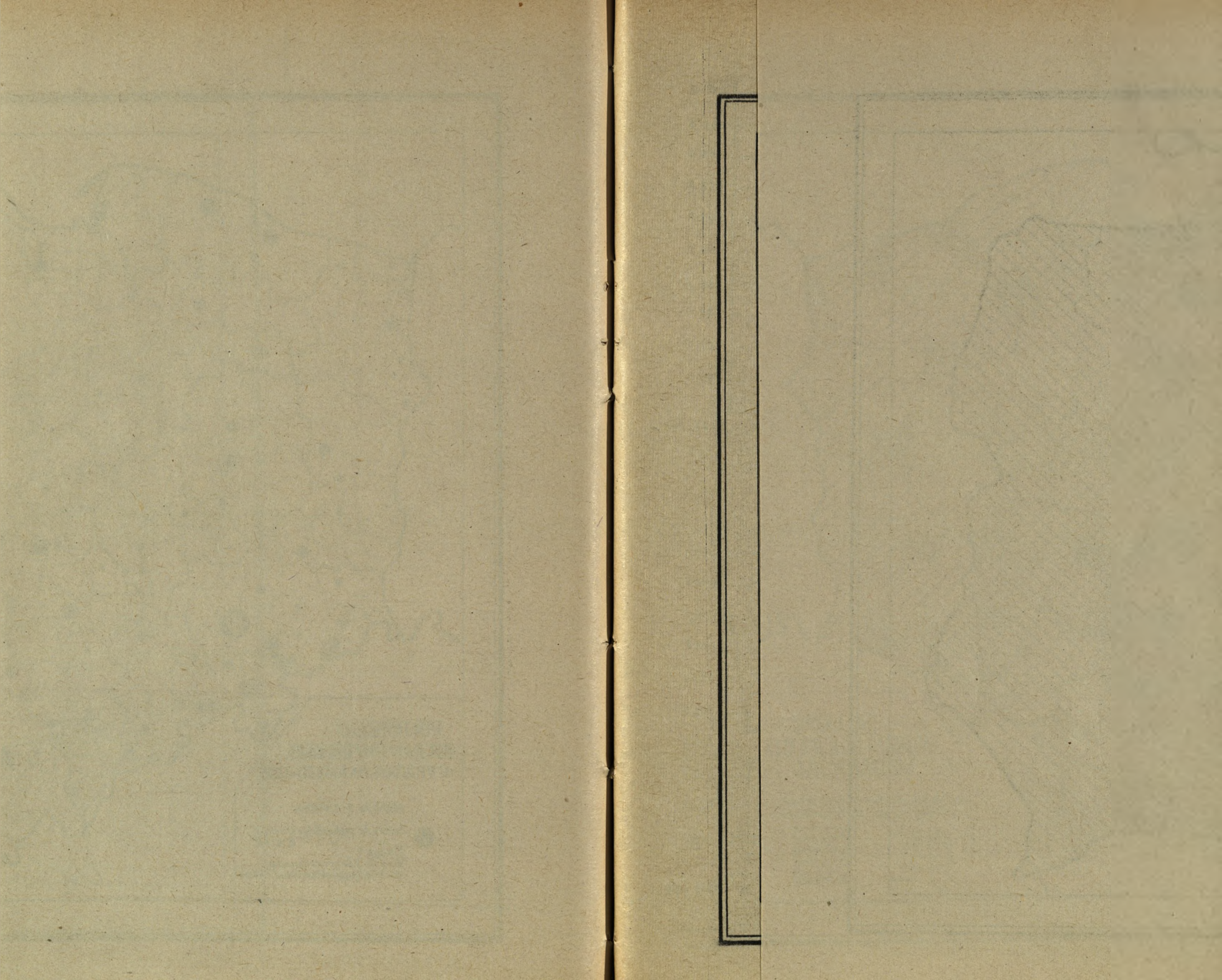

**POCHODZENIE
IMIGRANTÓW RADOMIA
W PODZIALE NA MIASTO-WIEŚ**

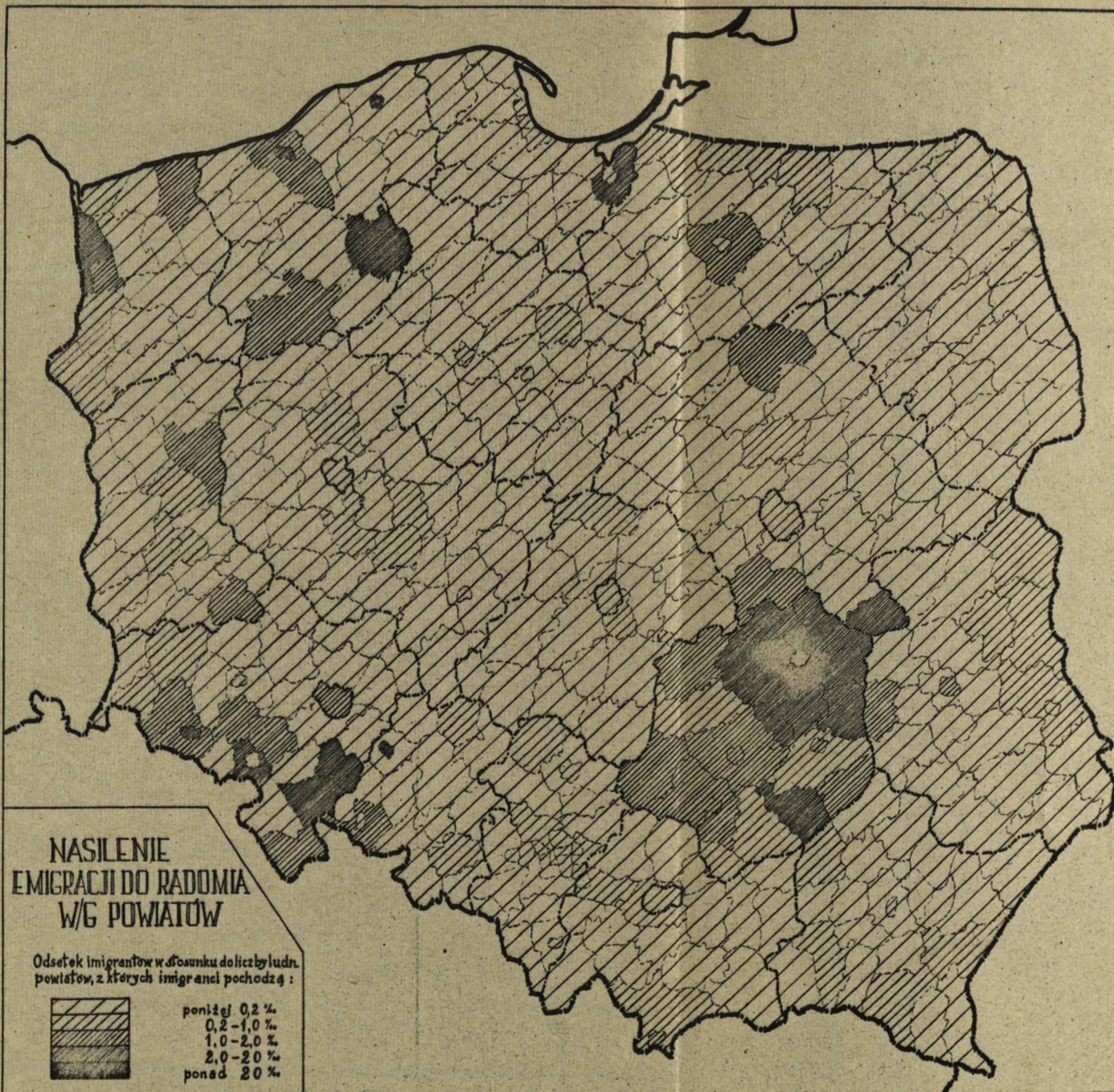
SKALA 1:2.000.000

● ludność pochodząca ze wsi
● " " z miast
Uwaga!
Wielkość koła proporcjonalna
do ilości imigrantów: 35mm - 1 osoba

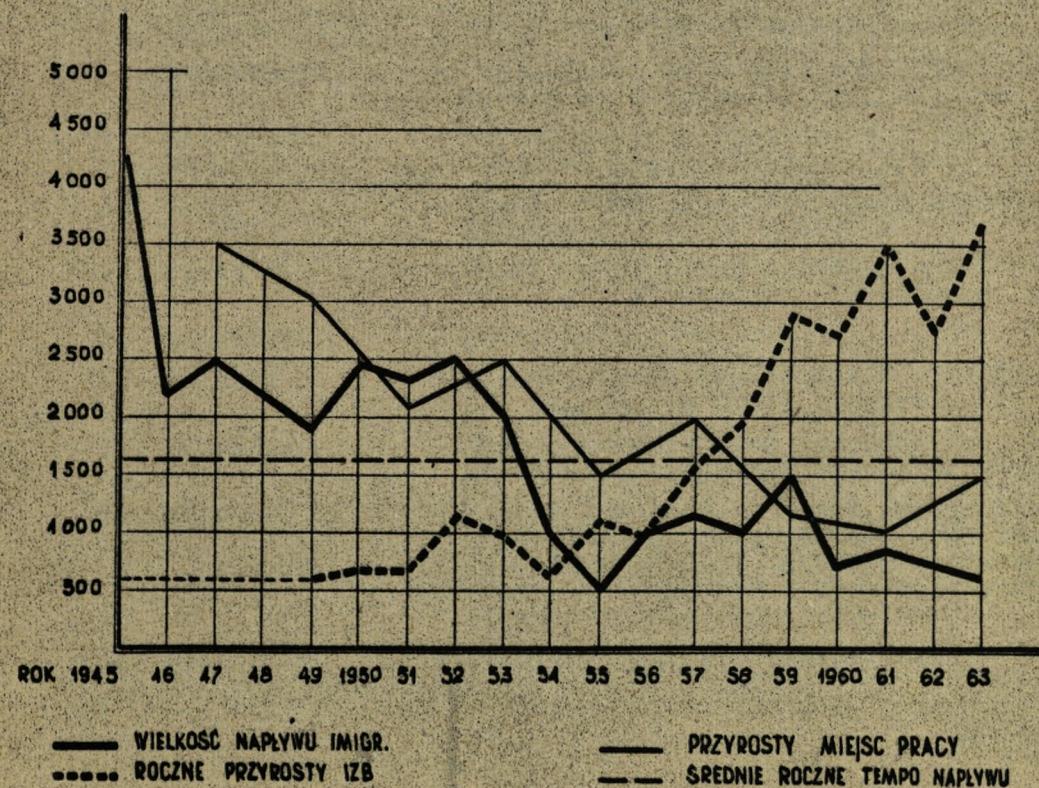
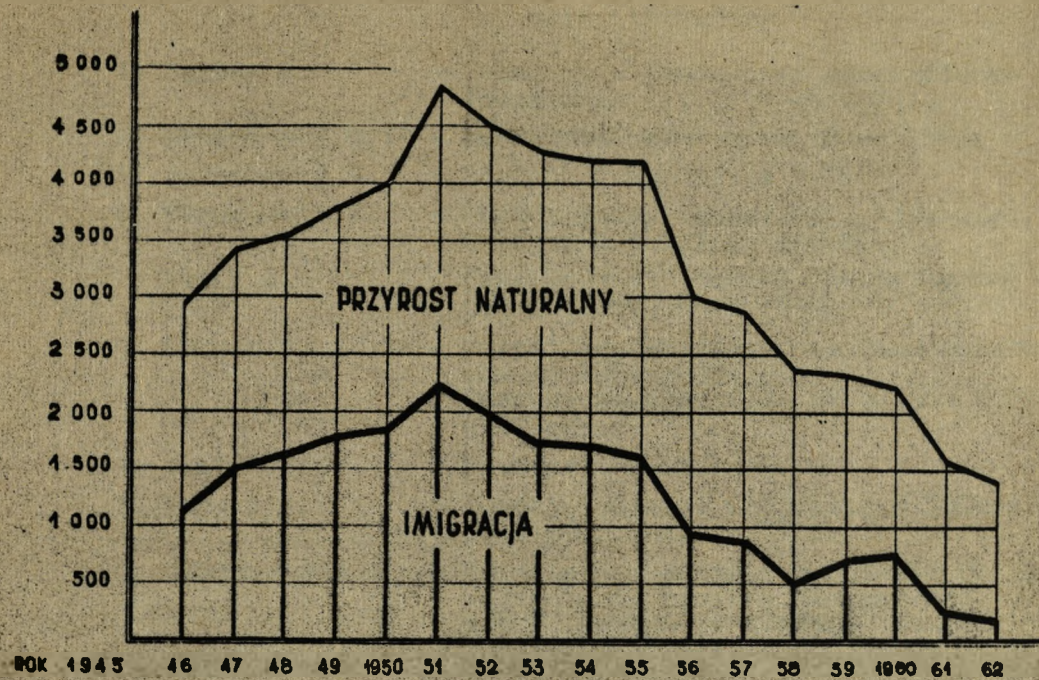
**NASILENIE
EMIGRACJI DO RADOMIA
W/G POWIATÓW**

Odsetek imigrantów w stosunku do liczby ludn.
powiatów, z których imigranci pochodzą :

poniżej 0,2 %
0,2 - 1,0 %
1,0 - 2,0 %
2,0 - 20 %
ponad 20 %

SPIS LITERATURY

1. Barbağ J. - Człowiek a środowisko geograficzne /Geograf Powszechna. t. II W-wa 1963/.
2. Berezowski S. - Geografia transportu. W-wa 1962.
3. Berezowski S. - Regiony gospodarcze Polski
4. Berezowski S. - Rozwój małych miast woj. łódzkiego. Zeszyty naukowe S.G.P.i S. 5/1957.
5. Braun J. - Częstochowa - Rozwój urbanistyczny i architektoniczny. W-wa 1959.
6. Bromek K. - Rozwój demograficzny regionu Krakowa w okresie od 1869-1950. Zeszyty Naukowe U.J. nr 9/1964 - Prace Geograficzne.
7. Bystrow J.S. - Warszawa. W-wa 1949.
8. Dangel J. - Rozwój ludności miejskiej w Polsce w okresie 1950-1960. Miasto 7/61.
9. Dobrowolska M. - Badania nad geografiami osiedli południowej Małopolski. Rocznik Naukowo-Dyd. W.S.P. Kraków nr 8/1958.
- Dobrowolska M. - Kształtowanie się regionu siarkowego. Kryteria i mierniki delimitacji strefy uprzemysłowionej. Zeszyty badań rejonów uprzemysłowionych, nr 13. Warszawa 1965.
10. Dziewoński K. - Procesy urbanizacyjne we współczesnej Polsce Przegląd Geograficzny nr 3/1962.
11. Dziewoński K. - Geografia miast i osiedli w Polsce. W-wa 19
12. Dziewoński K. - Zagadnienia typologii morfologicznej miast w Polsce. Czasopismo Geograficzne nr 4/1962
13. Dziewoński K. - Rozmieszczenie ludności w Polsce w XX wieku
Kosiński L. Przegląd geograficzny nr 1/64.
14. Gałaj D. - Chłopi-robotnicy w rejonach uprzemysławianych Zeszyty B.R.U. nr 7/1964.
15. Garas F. - Niektóre problemy związane z bilansem siły roboczej. Wiadomości Statystyczne z.5-6/195
16. Ginsbert A. - Łódź. Łódź 1962.
17. Grądzki M. - Migracje jako współczynnik urbanizacji Koni na. Massynopis W.S.P. Kraków.
18. Herma J. - Migracje wewnętrzne ludności woj. krakowskiego. Studia socjologiczne nr 2/1961.
19. Herma J. - Napływ ludności do miast Okręgu Siarkowo-Metalurgicznego jako czynnik urbanizacji w pracy zbiorowej pt. „Procesy społeczno-ekonomiczne i osadnicze w Okręgu Siarkowo-Metalurgicznym”. Warszawa 1957.
20. Holzer J. - Podstawy analizy demograficznej. W-wa 1963.

21. Holzer J. Stpiczyński T. - Wewnętrzny ruch wędrowski ludności w Polsce w świetle źródeł. Wiadomości Statystyczne nr 3/1959.
22. Jakubczak F. - Badania nad adaptacją w Płocku wychodźców ze wsi. Zeszyty B.R.U. nr 2/1962.
23. Józefowicz A. - Dorobek piśmienniczy demografii polskiej z lat 1945-1960. Biuletyn PAN-KPZK nr 8 1962.
24. Kabaj M. - Problemy pełnego zatrudnienia. Życie Gospodarcze nr 22 i 26/1958.
25. Kawalec W. - Kielecczyzna. W-wa 1962.
26. Kawalec W. - Problemy rozmieszczania przemysłu w Polsce. W-wa 1965.
27. Kiełczewska-Zalewska M. - Kryzys małych miasteczek i sprawa ich aktywizacji. Życie Gospodarcze nr 8/1956.
28. Kosiński L. - Zagadnienie struktury funkcjonalnej miast polskich. Przegląd Geograficzny z 1958.
29. Kosiński L. - Typy zmian ludności w Polsce w latach 1951-1960. Przegląd Geograficzny 1/1964.
30. Kosiński E. Jelonek A. - Geografia zaludnienia i osadnictwa. Kraków 1960 r.
31. Kostrowicki J. - O funkcjach miastotwórczych i typach funkcjonalnych miast. Przegląd Geograficzny z. 1-2/1952.
32. Kostrowicki J. - Typy miast i sieć osadnicza w Polsce. Czasopismo Geograficzne nr 18/1957.
33. Kowalik K. - Planowanie i kontrola dopływu ludności do Warszawy. Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego nr 6/1951.
34. Latuch M. - Niektóre zmiany towarzyszące zewnętrznym ruchom migracyjnym. Zeszyty Naukowe S.G.P. i S. nr 21/1960.
35. Lijewski T. - Dojazdy do pracy jako problem badań przestrzennych. Przegląd Geograficzny z. 4/1961.
36. Malinowski J. - Przemiany w strukturze społeczno-zawodowej ludności miejskiej woj. warszawskiego w latach 1921-1960.
37. Malicki M. - Perspektywy rozwoju miast. Gospodarka Planowa nr 12/1963.
38. Matejko A. - Struktura ludności Nowej Huty. Przegląd Statystyczny nr 2/1956.
39. Misiuna W. - Badania nad przeobrażeniami gospodarczo-społecznymi wsi w rejonach uprzemysłowionych. Zeszyty B.R.U. nr 7/1964.

40. Musik St. - Proces urbanizacji Częstochowy. Maszynopis W.S.P. Kraków 1965.
41. Nowakowa I. - Struktura społeczna robotników płockich. Zeszyty B.R.U. nr 9/1964.
42. Nowakowski S. - Procesy urbanizacyjne w powojennej Polsce. Z pracy zbiorowej „Przemiany społeczne w Polsce Ludowej.
43. Nowakowski S. - Socjologiczne problemy miasta polskiego. Pr. zbior. W-wa 1964.
44. Olaszewski K. - Przestrzenna i funkcjonalna struktura planu miasta. Miasto nr 12/1958.
45. Otrębski F. - Sprawa zawodu subiektywnego w spisie ludności.
46. Piasecki E. - Mieszkańcy Wrocławia z r. 1959 w świetle statystyki ich miejsca urodzenia i pochodzenia społecznego. Czasopismo Geograficzne z. 2/1962.
47. Piotrowski W. - Z problematyki przystosowania ludności napływowej do środowiska miejskiego. Studia socjologiczne nr 4/1965.
48. Pióro Z. - Ekologiczna interpretacja układów osadniczych. Studia socjologiczne nr 4/1965.
49. Pióro Z. - Ekologia-społeczna w urbanistyce. W-wa 1962.
50. Pohoski M. - Migracje ze wsi do miast. W-wa 1963.
51. Pohoski M. - Selekcyjność migracji ze wsi do miasta z punktu widzenia społeczno-zawodowego. Przegląd Statystyczny nr 1/1960.
52. Potyś B. - Napływ ludności i proces urbanizacji Oświęcimia. Maszynopis W.S.P. Kraków 1964.
53. - Program wyborczy m. Radomia i XV lat władzy ludowej w Radomiu.
54. Przeclawski K. - Socjologia a urbanistyka. Z pr. zb. „Socjologiczne problemy miasta polskiego”. W-wa 1964.
55. Przeclawski K. - Społeczna funkcja urbanistów a ich przygotowanie do zawodu. Studia Socjologiczne nr 4/1965.
56. - Radom - Szkice z dziejów miasta. Praca zb. pod. red. A. Jędrzejewicza. W-wa 1964.
57. Rajkiewicz A. - Zatrudnienie w Polsce Ludowej w latach 1950-1970. W-wa 1965.
58. Rajkiewicz A. - Ludność, zatrudnienie, kwalifikacje w latach 1966-1970. W-wa 1964.

59. Rogowska E. - Proces urbanizacji Kędzierzyna i Koźla. Maszynopis W.S.P. Kraków 1964.
60. Rosset E. - Perspektywy demograficzne Polski. W-wa 1962. W.S.P. Kraków 1964.
61. Saropata A. - Przemiany społeczne w Polsce Ludowej. Praca zb. W-wa 1965.
62. Sokołowski K. - Odpływ ludności ze wsi. W-wa 1961.
63. Stasiak H. - Rodzina miejska jako zakład zachowań społecznych. Z pracy zb. „Socjologiczne problemy miasta polskiego”. W-wa 1964.
64. Strassewicz L. - Wędrowniki ludności jako podstawa rozwoju miast przemysłowych na przykładzie aglomeracji Łódzkiej. Czasopismo Geograficzne nr 4/1963.
65. Strzelecki E. - Kierunki badań demograficznych w Polsce. Studia Demograficzne nr 1/1959.
66. Strzelecki J. - Rozwój ludności w Polsce w 20-leciu 1944-1964. Z pracy zb. „Przemiany społeczne w Polsce Ludowej”.
67. Strzelecki E. - Rozwój prac demograficznych K.B.R.U. PAN. Biuletyn K.P. R.U. nr 8/1962.
68. - Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast.
69. Sufin Z. - Przemiany wartości i wzorów społeczno-kulturalnych na tle procesów urbanizacji. Z pracy zb. „Socjologiczne problemy miasta polskiego”. W-wa 1964.
70. Święcicki M. - O rozwój badań nad zagadnieniami pracy. Przegląd Zagadnień Socjalnych nr 6/1956.
71. Szczepański J. - Elementarne pojęcie socjologii. W-wa 1963.
72. Szczepański J. - Społeczne aspekty industrializacji w Polsce. Studia socjologiczne z. 3/1965.
73. Szturm de Sztrem - Elementy demografii. W-wa 1965.
74. Tejkowski E. - Społeczność małego miasteczka Pomorza Zachodniego. Studia Socjologiczne nr 4 1965.
75. Toeplitz K.L. - Przyrosty i ubytki wędrowników z miast woj. warszawskiego w latach 1955-1959. Biuletyn K.P.Z.K. nr 3/1962.
76. Toeplitz K.L. - Specyfika ruchów wędrowniczych w małych miastach. Biuletyn K.P.Z.K. nr 3/1962.
77. Turski R. - Dynamika przemian społecznych w Polsce. W-wa 1961.

78. Turnau I. - Studia nad strukturą ludnościową polskiego Wrocławia. Poznań 1960.
79. Tysska Z. - Przeobrażenia społeczne rodziny związane z uprzemysłowieniem i urbanizacją. Zeszyty B.R.U. nr 8/1964.
80. Wilczyński Z. - Gospodarka komunalna Radomia. Z pracy zb. „Rozwój Radomia 1945-1964”.
81. Witkowski S. - Rozwój ludnościowy 1945-1962. Przemysł. Budownictwo - Z pracy zb. „Rozwój Radomia 1945-1964”.
- Witkowski S. - Struktura przestrzenna miasta na przykładzie Radomia. Warszawa 1967 r.
82. Woskowski J. - O pozycji społecznej nauczyciela. Łódź 1964.
83. Zieliński S. - Pięmiennictwo dot. Radomia - z pracy zb. „Rozwój Radomia 1945-1964”.
84. Ziółkowski J. - Socjologia miasta. W-wa 1964.
85. Ziółkowski J. - Sosnowiec. Katowice 1960.
86. Ziółkowski J. - Urbanizacja, miasto, osiedle. W-wa 1965.

Z a ł a c z n i k i

Mapy:

1. Pochodzenie terytorialne imigrantów Radomia według powiatów
2. Pochodzenie terytorialne imigrantów w podziale na miasto-wieś.
3. Nasilenie imigracji do Radomia według powiatów.

